

Politechnika Białostocka
Wydział Zarządzania
Kierunek Turystyka i Rekreacja

Piotr Siebiedziński

Nr albumu xxxxx

Opracowanie Przewodnika Turystycznego
o tematyce historycznej
gminy Sztabin i okolic.

Praca licencjacka wykonana
w Katedrze Turystyki i Rekreacji
pod kierunkiem

.....

Białystok 2004

Spis treści.

WSTĘP	2
1. CHARAKTERYSTYKA GMINY SZTABIN	4
1.1. Położenie geograficzne	4
1.2. Klimat.....	7
1.3. Gleby	8
1.4. Fauna.....	9
1.5. Flora.....	12
2. HISTORIA GMINY SZTABIN	15
2.1. Rys historyczny gminy i miejscowości Sztabin.....	15
2.2. Krasnybór jako pierwsze siedlisko.....	27
2.3. Jaminy - Puszcza jamińska i jej osadnictwo.....	30
2.4. „Rzeczpospolita Sztabińska” hr. Karola Brzostowskiego	32
3. HISTORYCZNE SZLAKI TURYSTYCZNE	35
3.1. Szlak rowerowy lub pieszy.....	35
3.2. Szlak turystyczny samochodowy	44
4. ZAGOSPODAROWANIE TURYSTYCZNE GMINY SZTABIN	60
4.1. Baza noclegowa	60
4.2. Baza gastronomiczna	62
4.3. Informacja turystyczna.....	63
4.4. Dostępność komunikacyjna	65
Zakończenie	66
Bibliografia.....	67

WSTĘP

Wiele jest pięknych i uroczych zakątków naszego kraju. Każdy z nich odznacza się swoistymi i niepowtarzalnymi elementami środowiska naturalnego, historią lub też wytworami myśli i pracy człowieka. To wszystko możemy spotkać na Ziemi Sztabińskiej zwaną też Rzeczpospolitą Sztabińską, której twórcą i założycielem był hrabia Karol Brzostowski (1796 – 1854).

Jako właściciel dóbr sztabińskich uwolnił chłopów od pańszczyzny, unowocześnił rolnictwo, wprowadził reformy społeczne: kodeks karny, bezpłatne nauczanie, opiekę lekarską (z bezpłatną opieką nad ludźmi starszymi), system zabezpieczeń społecznych. Z zadłużonego, stojącego na krawędzi bankructwa majątku stworzył dobrze funkcjonującą instytucję. Wybudował zakłady przemysłowe, w tym hutę szkła, hutę żelaza, gorzelnię, browar i inne.

Pomysłem do napisania niniejszego przewodnika jest rok 2004 uznany - Rokiem Karola Brzostowskiego na Podlasiu w 150 rocznicę Jego śmierci. Opracowany został z myślą o gościach, turystach i wczasowiczach, którzy znajdą się na Ziemi Sztabińskiej i w sposób czynny zechcą poznać bogatą historię okolic.

Ważne jest też, iż gmina Sztabin, która jest tematem tej pracy w znacznej części znajduje się w Biebrzańskim Parku Narodowym i aby ukazać piękno przyrody – obok niniejszego przewodnika historycznego, został opracowany przewodnik autorstwa Ewy Sienkiewicz pt. „Opracowanie przewodnika turystycznego o tematyce przyrodniczej gminy Sztabin i okolic”. Obie te prace tworzą jedną całość, ukazując czytelnikowi historię i przyrodę gminy Sztabin i okolic (ogólne rozdziały w obu tych pracach mogą być zbliżone tematycznie). Celem naszym było nie tylko opracowanie przewodników, ale i próba uzyskania od gminy Sztabin środków finansowych na ich wydanie jako całości, co też mamy nadzieję zakończy się sukcesem.

Proponowany przeze mnie sposób zwiedzania polega na obraniu stałego punktu postoju w kwaterze agroturystycznej, z której organizuje się krótkie wycieczki rowerowe, kajakowe, piesze lub samochodowe, co pozwala na gruntowniejsze poznanie okolicy. Bezpośredni kontakt z przyrodą stanowi źródło głębokich przeżyć

estetycznych, wpływa na dobre samopoczucie, wzmacnia zdrowie i sprawność fizyczną.

Rozdział 1 ukazuje położenie geograficzne omawianych terenów, klimat, gleby oraz w małym skrócie opisuje faunę i florę bardzo bogatą w gminie Sztabin (teren Biebrzańskiego Parku Narodowego). Szczegółowo przyrodę opisała Ewa Sienkiewicz w swojej pracy, o której wspomniałem wyżej.

Rozdział 2 omawia historię trzech najważniejszych miejscowości gminnych: Sztabina, Krasnegoboru i Jamin. Nie sposób zapomnieć też o samym twórcy „Rzeczpospolitej Sztabińskiej” osobie, która najbardziej zasłużyła się na tych terenach hr. Karolu Brzostowskiemu. Opis historyczny wprowadzi turystów w przeszłość i zapozna z bogatą historią tych ziem.

Rozdział 3 to opis proponowanych 2 szlaków jeden rowerowy lub pieszy, natomiast drugi samochodowy. Szlaki te ukazują najciekawsze miejsca w gminie godne odwiedzenia jak również poznania ich historii.

Rozdział 4 przeznaczyłem na wiadomości praktyczne dla turystów takie jak: baza noclegowa, gastronomiczna, dostępność komunikacyjna oraz adresy ważniejszych instytucji i punktów usługowych w gminie.

Do zobaczenia, więc na szlaku! Uśmiechnijmy się do siebie życzliwie i porozmawiajmy z gościnnymi mieszkańcami tych ziem. Nie zapominajmy jednak o przepisach, jakie obowiązują na terenie Biebrzańskiego Parku Narodowego. Szanujmy przyrodę, a wówczas odwdzięczy się nam swym pięknem, czystym powietrzem i niepowtarzalnym śpiewem ptaków na błękitnym niebie.

1. CHARAKTERYSTYKA GMINY SZTABIN

1.1. Położenie geograficzne

Rys.1
Lokalizacja gminy Sztabin

Źródło: folder gminy Sztabin.

Gmina Sztabin położona jest w północno - wschodniej części Polski, w powiecie augustowskim województwa podlaskiego.

Zajmuje powierzchnię 362 km², zamieszkuje ją 5613 osób w 40 wsiach (dane dotyczą 2002 r.).¹

Gmina ma charakter typowo rolniczy - użytki rolne zajmują powierzchnię 15938 ha, w tym grunty orne 6277 ha (słabej jakości - V - VI klasa bonitacyjna), oraz użytki zielone 10053 ha, które stanowią naturalną bazę rozwoju hodowli bydła i produkcji mleka. W gminie zarejestrowanych jest 1080 gospodarstw rolnych o średniej pow. 17 ha. Ponad 14500 ha powierzchni gminy zajmują lasy, które są pozostałościami po dawnych kompleksach Puszczy Krasnybór i Jaminy, oraz po części Puszczy Augustowskiej.

Teren gminy obejmuje w dużej części tereny o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych, w tym tereny Biebrzańskiego Parku Narodowego, Kanał

¹ www.gminy.pl, 11.05.2004 r.

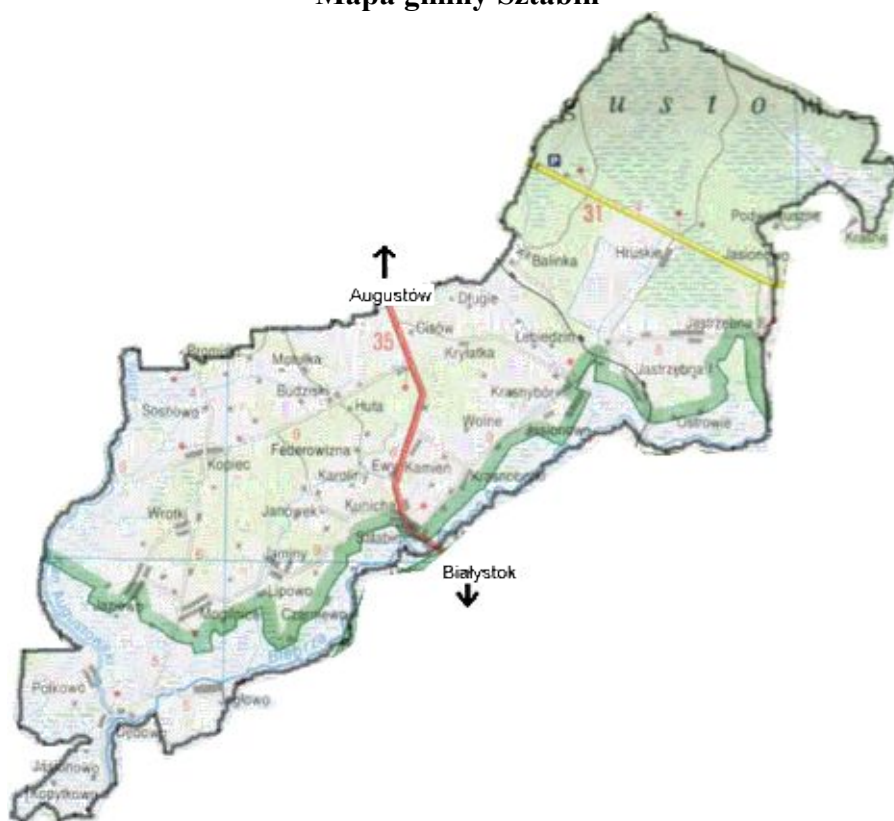
Augustowski ze śluzami w Sosnowie i Dębowie, wieś - skansen Jagłowo, duże kompleksy leśne z rezerwatami Glinki i Kozi Rynek.

W gminie Sztabin z każdym rokiem powiększa się baza turystyczno – wypoczynkowa m.in. kwatery agroturystyczne, które liczą na zainteresowanie wszystkich kochających ciszę, spokój, kontakt z dziką i niepowtarzalną przyrodą oraz chcących poznać ciekawą historię tych ziem.

Biebrzańskie bagna zawsze były utrapieniem rolników. Dziś jednak jest to prawdziwy powód do dumy - naturalne bagna, rozlewiska i torfowiska uznane zostały za unikatowy teren w skali Europy. Dodatkowym walorem jest bezpośrednie sąsiedztwo Puszczy Augustowskiej. W sumie - raj dla turystów, historyków oraz przyrodników.²

Rys.2

Mapa gminy Sztabin

Źródło: folder gminy Sztabin.

²www.sztabin.ug.gov.pl, 11.05.2004 r.

Największymi miejscowościami gminy są:

SZTABIN - duża wieś gminna nad rzeką Biebrzą, na trasie Augustów - Białystok. Obecnie Sztabin liczy około tysiąca mieszkańców. Znajduje się tu: szkoła podstawowa, ośrodek zdrowia, apteka, poczta, masarnia, zabytkowy kościół, cmentarz, a także dwa tartaki, piekarnia, ciastkarnia oraz sieć sklepów i zakładów usługowych.

Panorama Sztabina (fot. Piotr Sieczko)

KRASNYBÓR - znajdują się tu dwa zabytkowe kościoły, jeden p.w. Św. Rocha z XIX wieku, a drugi z przełomu XVI wieku, który uznany został za zabytek klasy zerowej.

Kościół w Krasnymborze. Przełom XVI i XVII wieku (fot. Piotr Sieczko)

Kościół św. Rocha w Krasnymborze z XIX wieku (fot. Piotr Sieczko)

JAMINY - siedziba parafii z wybudowanym, drewnianym, zabytkowym kościołem z początku XIX wieku.

Kościół p.w. św. Mateusza w Jaminach (fot. Piotr Siczko)

1.2. Klimat

Klimat regionu ma cechy klimatu kontynentalnego z pewnymi właściwościami klimatu subborealnego, co wyraża się długą zimą, krótkim przedwiośniem, stosunkowo krótkim okresem wegetacji i najniższą na niżu średnią roczną temperaturą.

Gmina Sztabin leży w najzimniejszym (po górach) regionie Polski. Średnia roczna temperatura powietrza wynosi 6,5 °C (około 1,5 °C niżej niż w centralnej Polsce). Ma na to wpływ długa zima trwająca 100 – 120 dni. Średnia temperatura w styczniu spada do – 4,2 °C, a średnie temperatury letnich miesięcy są zbliżone do temperatur w innych regionach kraju i wynoszą 16 – 17,5 °C. Maksymalne temperatury notuje się w sierpniu (35,1 °C), minimalne temperatury występują w styczniu (najniższa notowana to – 35,6 °C). Okres wegetacyjny trwa 192 dni, okres bez przymrozków – 72 dni.

Amplituda średnich miesięcznych wynosi 21,2 °C, natomiast amplituda wartości maksymalnych: 70,7 °C. Roczna suma opadów zawiera się w granicach 550 – 700mm, ich maksimum przypada na lipiec i wynosi 97,4mm. W roku występuje 144 dni z opadami, z tego aż 82 w okresie wegetacji. Wiatry wieją głównie z zachodu (latem) oraz ze wschodu (zimą).

Na terenach położonych w Kotlinie Biebrzańskiej opady są około 20 – 30 mm niższe niż na otaczających ją wysoczyznach i równinach gminy. W przebiegu rocznym opady letnie przeważają nad zimowymi. Występują dwa maksima opadowe (w lipcu i listopadzie) oraz dwa minima (w lutym i październiku). Opady jesienne przeważają nad wiosennymi, a letnie nad zimowymi, co dowodzi przewagi cech klimatu kontynentalnego na tym obszarze. Deszcze ulewne i nawałne występują od czerwca do października w maksimum w czerwcu. Pokrywa śnieżna utrzymuje się tu średnio 70 dni w roku.³

1.3. Gleby

Na terenie gminy Sztabin występują głązy narzutowe tylko mniejszych rozmiarów, ponieważ najmłodsze zlodowacenie – bałtyckie dotarło do północnych krańców gminy.

W glacjale bałtyckim doliną Biebrzy odpływały wody fluwioglacjalne, a więc dolina funkcjonowała jako „pradolina”.

W postglacjale intensywny przepływ wody ustał i rozwinęły się procesy zatorfienia, które doprowadziły do powstania kilkumetrowej warstwy torfu (do 6m).

Z okresu polodowcowego – holocenu występują na terenie gminy Sztabin: aluwia rzeczne, zwłaszcza żwiry, piaski, torfy, wapienie łąkowe i rudy darniowe.

Osady czwartorzędowe nie obfitują w wartościowe surowce, nie mniej jednak stanowią one poważną bazę surowcową dla rozwoju przemysłu i materiałów budowlanych.

Wartość przemysłową mają następujące surowce: żwiry i pospółki, piaski, gliny, iły zastoiskowe, głązy narzutowe i torfy.

Gminne żwirownie występują we wsi Kamień i Jagłowo, natomiast prywatne są po dwie w Jasionowie, Lebiedzinie i Kamieniu.

³ A. Sieńko, A. Grygoruk, „*Biebrzański Park Narodowy*”, Biebrzański Park Narodowy 2003, s.17, 22

W Kotlinie Biebrzańskiej występują gleby bagienne i murszowe utworzone z torfów niskich. Na pozostałym obszarze gminy Sztabin występują gleby bielcowe utworzone z piasków. Są to gleby o niezbyt korzystnych fizycznych i chemicznych właściwościach.⁴

1.4. Fauna

Ptaki

Niewątpliwie najbardziej znaną grupą zwierząt Dolin Biebrzy są ptaki. Należące już do rzadkości w krajobrazie Europy i Polski wielkie obszary Bagien Biebrzańskich stanowią unikatową w skali Europy enklawę dla tej grupy zwierząt. Spośród 400 gatunków ptaków występujących w całej Polsce stwierdzono występowanie 273 gatunków na tym terenie, w tym regularnie 181 (lęgowych).

Wśród nich możemy wymienić: wodniczkę, orlika grubodziobego, dubelta, cietrzewia, bataliona i dla tych ptaków oraz też bekasika i mewy małej Biebrzański Park Narodowy jest jedną z ostatnich ostoi gwarantujących utrzymanie się ich populacji w Europie Środkowej.

Do ptaków lęgowych zagrożonych wyginięciem zliczyć możemy między innymi ptaki drapieżne: orlika grubodziobego, błotniaka popielatego, błotniaka zbożowego, bielika, gadożera, orzełka włochatego.

Z grupy siewkowych i kaczek: biegusa zmiennego, kulika wielkiego, świstuna, rożeńca i płaskonosą.

Do regularnie lęgowych ptaków zaliczamy: rybitwę białoskrzydłą i świstuna.

W ostatnich latach listy lęgowych gatunków ptaków wzbogaciły się o: łabędzia krzykliwego i brodzieca pławnego.

⁴ Praca zbiorowa, „Raport o stanie miast i gmin Dorzecza Biebrzy gmina Sztabin”, Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska 2002r.

Należy również podkreślić rolę jaką odgrywa Dolina Biebrzy jako miejsce żerowania i odpoczynku ptaków migrujących, zwłaszcza w czasie przelotów wiosennych.⁵

Ssaki

Korzystne warunki środowiskowe umożliwiają egzystencję wielu gatunków ssaków. Zarejestrowano tu występowanie 49 gatunków zwierząt, co uznać trzeba za listę raczej bogatą. Najcenniejszym gatunkiem z zespołu ssaków kopytnych jest łoś ok. 600 sztuk. Obecnie obszar BPN jest największą ostoją tego gatunku w kraju i stale rośnie.

Wśród ssaków drapieżnych na uwagę zasługuje stała obecność wilka (trzy rodziny wilków) na terenie rezerwatu „Czerwonego Bagna”.

W dolinie Biebrzy licznie reprezentowany jest zespół ssaków drobnych, a wśród nich rząd owadożernych i gryzoni jak: nornik północny, nornik bury, rzęsorek rzeczek, smużka i orzesznica, będących ważnym elementem łańcucha pokarmowego. Zarejestrowano kilka gatunków nietoperzy jak: mopek, nocek rudy, nocek łydkowłosy. Trwale zamieszkuje dolinę 7 gatunków łasicowatych w tym: wydra, gronostaj (jako liczniejsze w kraju).

Od czterech lat są tu: jenot, piżmak i norka amerykańska, (sztucznie przez człowieka wprowadzone do środowiska naturalnego). Jeleń szlachetny zaczął zasiedlać dolinę w połowie lat siedemdziesiątych przybywając tu z okolicznych terenów Puszczy Augustowskiej (obecnie ok. 500 szt.) stał się, więc trwałym elementem fauny kopytnych. Obecny jest też bóbr europejski (całkowicie wytępiony z tych terenów pod koniec XIX wieku). Obecnie na drodze udanej reintrodukcji liczebność tego gatunku szacowana jest na ok. 1000 osobników.⁶

⁵ Krzysztof Frąckiel, Biuletyn Informacyjny ZPP nr (26) 3/2003, s. 11.

⁶ Krzysztof Frąckiel, Biuletyn Informacyjny ZPP nr (26) 3/2003, s. 11 - 12.

Ryby, płazy i gady

Rzeka Biebrza i jej stale lub okresowo połączone z głównym korytem starorzecza, tworzą rzadko spotykane gdzie indziej, tak doskonałe warunki do rozwoju ichtiofauny. Liczba gatunków ryb zarejestrowanych w Biebrzy i jej dopływach wynosi 36. Występuje tu: minóg ukraiński, piskorz, miętus, lin, głowacz białopłetwy, strzebla potokowa, sandacz, krap, ukleja, kleń i różanka. Płóć, okoń, szczupak i wzdrenga dominują względem liczebności w Biebrzy.

Gatunkiem, który ze względów na swą wielkość, może być symbolem ichtiofauny biebrzańskiej jest sum.

Grupa płazów i gadów nie wyróżnia się niczym szczególnym. Na 27 gatunków występujących w Polsce, na tym terenie stwierdzono występowanie 18 gatunków typowych dla terenów nizinnych. Z ropuch występują tu: ropucha szara, ropucha zielona, ropucha paskówka. Z żab „zielonych” ekologicznie związanych bardziej z wodą spotyka się: żabę wodną, żabę jeziorową, żabę śmieszkę, żabę trawną i żabę moczarową.

Listę gatunków płazów bezogonowych uzupełniają rzekotka drzewna, kumak nizinny i grzebiuszka ziemna. Traszki reprezentują dwa gatunki: traszka grzebieniasta i traszka zwyczajna. Faunę gadów tworzy 5 gatunków: jaszczurka żyworodna, jaszczurka zwinka, padalec, zaskroniec oraz jedyny w kraju jadowity gad – żmija zygzakowata.

Spotykana ona jest w kilku odmianach kolorystycznych – od jasnobrązowej do melanistycznej (czerwonej).⁷

Bezkęgowce

Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że wiele jest gatunków borealnych (północnych). Faunę pajaków, chrząszczy i motyli charakteryzuje bardzo duże bogactwo gatunkowe (rzadkich i zagrożonych w Polsce i Europie).

⁷ Krzysztof Frąckiel, Biuletyn Informacyjny ZPP nr (26) 3/2003, s. 12.

Spośród 430 wykazanych pajaków, aż 15 to gatunki stwierdzone w Polsce tylko nad Biebrzą. Są to: *carorita limneaea*, *hispelistes jacsoni* czy *maso gallicus*. Również fauna chrząszczy - jak dotąd wykazano 429 gatunków, a wśród nich: *rhinoncus smerczynskii*, *diacranthus majzlani* czy *bagous czwalinai*. Nad Biebrzą stwierdzono występowanie 721 gatunków motyli należących do grupy motyli większych. Wśród nich 95 gatunków należących do motyli o aktywności dziennej. Najcenniejszymi obszarami dla fauny motyli jest obszar rezerwatu „Czerwone Bagno”.

Do nielicznych w Polsce należą między innymi: niepylak *mnemozyna*, przeplotka *matura*, modraszek *artaxerkses*, modraszek *bagniczek*, modraszek *alkon*, modraszek *arion*, ogniwaczek *tajwanek*, paśnik *tartuentek*, błyszczak *zosimi*. Wstręgowka *bagienna* jest potwierdzeniem obecności tego gatunku w Polsce, gdyż nie był on rejestrowany w kraju od ponad pięćdziesięciu lat.⁸

1.5. Flora

W bogato zróżnicowanej szacie roślinnej Kotliny Biebrzańskiej rolę dominującą spełniają zbiorowiska siedlisk wodno – błotnych i torfowiskowych takich jak: turzycowiska, roślinność mszysto – turzycowa, szuwały i łąki oraz zaroślowe i leśne jak: olsowe, borowe, łęgowe, grądowe i inne.

Występuje tu szereg zbiorowisk niezmiernie rzadkich w Polsce i Europie.

Do nich należą reliktowe zarośla brzozy niskiej właściwych dla Skandynawii. Bór (sosnowy) mechowiskowy, który prawdopodobnie powstał w drodze sukcesji, a jednocześnie na oligotroficznych torfowiskach przejściowych (duże powierzchniowo stanowisko ma na Czerwonym Bagnie).⁹

„Trzecim rzadkim zbiorowiskiem są borealne świerczyny na torfie, typowe dla tajgi północno – eurazjatyckiej. Wśród roślinności wysokiej zasługuje też na uwagę i ochronę zbiorowisko brzeziny szuwarowej, istotnie różniące się od brzezin

⁸ Krzysztof Frąckiel, Biuletyn Informacyjny ZPP, nr (26) 3/2003, s. 12 - 13.

⁹ Stefan Maciejewski „*W krainie Biebrzy*”, wydawnictwo Hańcza Suwałki 1996, s. 30 – 31.

*bagiennych zachodnio – i środkowoeuropejskich. Jak na razie, ten typ brzezin znany jest tylko z bagien doliny Biebrzy”.*¹⁰

*„Godne uwagi są też niektóre zbiorowiska łąkowe, te mianowicie, których nie poddano intensywnej gospodarce. Dotyczy to łąk trzęślicowych i zióloroślowych, które należą obecnie do zanikających. Ich istnienie jest ściśle związane z jednokośnym – w drugiej połowie lata użytkowaniem.”*¹¹

Według ostatnich badań flora Doliny Biebrzańskiej liczy ponad 960 gatunków roślin naczyniowych (w tym 930 gatunków roślin kwiatowych i prawie 30 paprotników). Należą one do 115 rodzin i 455 rodzajów. Najbogatszymi w gatunki rodzajami są turzyca (45 gatunków), wierzba i przetacznik (16 gatunków), koniczyna (13 gatunków), szczaw (12 gatunków), fiołek i jaskier (11 gatunków), wyka i przytulia (po 10 gatunków), rdest (9 gatunków), wiechlina, gwiazdnica, pięciornik, rdestnica i stokłosa (po 8 gatunków), skrzyp, bodziszek, dzwonek, starzec, wilczomlec i sit (po 7 gatunków) pozostałe rodzaje liczą mniej niż siedem gatunków. Warto także zwrócić uwagę na fakt zidentyfikowania około 40 gatunków mniszka.¹²

„Wśród blisko 1000 roślin naczyniowych, 107 gatunków (około 10% stanowią taksony o pędach zdrewniałych). Jest w tej grupie 39 gatunków drzew, 50 gatunków krzewów i 13 krzewinek. Odnotowano 61 gatunków roślin naczyniowych podlegających całkowitej ochronie gatunkowej i 18 pod ochroną częściową.

*Do najrzadszych należą: pluskwica europejska, widłak cyprysowaty, rosiczka długolistna, rojownik pospolity, zaraza niebieska, niebielistka trwała, kosaciec bezlistny, żłobik koralowy.”*¹³

29 gatunków zostało wpisane do „Polskiej Czerwonej Księgi Roślin”, a na „Czerwonej liście roślin naczyniowych zagrożonych w Polsce” znalazło się 45 gatunków, (którą opracował w 1992 roku Zarzycki i Szelağ).

Charakterystyczne dla Bagien Biebrzańskich są wyspy nazywane „Grądami”. Stanowią ostoję dla ponad 650 gatunków bardzo rzadkich roślin naczyniowych.

¹⁰ Stefan Maciejewski „*W krainie Biebrzy*”, wydawnictwo Hańcza Suwałki 1996, s. 31.

¹¹ Stefan Maciejewski „*W krainie Biebrzy*”, wydawnictwo Hańcza Suwałki 1996, s. 31.

¹² A. Sieńko, A. Grygoruk, „*Biebrzański Park Narodowy*”, Biebrzański Park Narodowy 2003, s. 50, 56.

¹³ A. Sieńko, A. Grygoruk, „*Biebrzański Park Narodowy*”, Biebrzański Park Narodowy 2003, s. 56.

Są wśród nich: kosaciec bezlistny, ozorka zielona, gółka długoostrogowa, zaraza niebieska, pluskwica europejska i obuwik pospolity - (stanowi najliczniejszą w Polsce populację ponad 3000 kwitnących pędów).¹⁴

¹⁴ A. Sieńko, A. Grygoruk, „*Biebrzański Park Narodowy*”, Biebrzański Park Narodowy 2003, s. 56, 59.

2. HISTORIA GMINY SZTABIN

2.1. Rys historyczny gminy i miejscowości Sztabin

Omawiane tereny, położone w widłach rzeki Netty i Biebrzy, od wieków stanowiły obszary pogranicza ludów, kultur i państw. Szczególnie rzeka Biebrza i jej bagienna dolina wyznaczały odwieczną granicę kulturową. Pierwsi ludzie przybyli na te ziemie około 12 tysięcy lat temu, kiedy z obszarów tych ustąpił lodowiec. Ziemię zaczęła porastać wówczas roślinność tundrowa, a ta dostarczała pożywienia przybyłym tu wkrótce po zlodowaceniu reniferom. Za zwierzętami nadciągnęli ich łowcy – pierwsi mieszkańcy tych ziem, zwani przez archeologów Świderczykami. Znaleźiska archeologiczne z tego okresu pozwalają stwierdzić, że już w czasach najdawniejszych przez północno – wschodnie tereny Polski przebiegała pierwsza granica kulturowa – rubież, która oddzielała łowców posługujących się głównie krzemiennymi grotami oszczepów i strzał, rylcami, drapaczami i „nożami” od ich pobratymców wytwarzających harpuny, ościenie, ostrza oszczepów i motyki (lub siekiery) z kości lub rogów renifera.¹⁵

¹⁵ Praca zbiorowa pod redakcją naukową Zygmunta Józefa Przychodzenia, „*Problemy rozwoju turystyki wiejskiej na Wileńszczyźnie, Mazowszu i Podlasiu*”, wydawnictwo SGGW 2003, s. 171.

„Połowa I tysiąclecia p.n.e. to punkt zwrotny w dziejach Suwalszczyzny i Mazur. Wówczas to przywędrowały z dorzecza Dniepru grupy ludności utożsamiane z Bałtami, z których w ciągu wieków wytworzyły się nacje: Prusów, Jaćwingów, Łotyszów, Litwinów. W pierwszych wiekach po narodzeniu Chrystusa rozkwitła kultura, nazwana pruską. Z tego okresu pochodzą pierwsze przekazy pisane, które zawdzięczamy rzymskim i greckim historykom i geografom. I tak, żyjący w II wieku Klaudiusz Ptolomeusz, autor Geografii, wymienia ludy o nazwach Galindai i Sudinoi, które można identyfikować ze znanymi z przekazów średniowiecznych Galindami i Sudowami (Jaćwingami)”.¹⁶

Jaćwingowie byli ludem pokrewnym Łotyszom, Prusom i Litwinom. Zamieszkiwali tereny ograniczone rzeką Szeszupą od północy, Niemnem na wschodzie i rzeką Biebrzą na południu. Lud ich liczył w XII wieku około 50 000 osób. Przez zaborczych sąsiadów, a głównie Krzyżaków, Jaćwingowie nie zdążyli wytworzyć własnej organizacji państwowej i wcześniej, niż to mogło nastąpić Krzyżacy przerywali egzystencję tego narodu. Już w 983 roku książęta ruscy po raz pierwszy najechali Jaćwież. Próbowano też akcji pokojowych. W 1009 roku Bolesław Chrobry skierował na pogranicze mazowiecko – jaćwieskie Brunona z Kwerfurtu, ale jego misja zakończyła się tragicznie. Wyprawy krzyżackie w latach 1278 – 1283 wyniszczyły ziemie jaćwieskie, przesiedlając podbitych w głąb Prus. W 1282 roku odwetowa wyprawa książąt mazowieckich i polskich, pod dowództwem Leszka Czarnego, w znacznym stopniu przyczyniła się do ostatecznego zlikwidowania resztek tego państwa plemiennego. W skutek ekspansji silniejszych sąsiadów cały naród przestał istnieć.

W 1385 roku była już droga łącząca Rajgród z Grodnem. W 1496 roku pobierano przy przeprawie przez rzekę Nettę cło. Była nazwana początkowo niemiecką drogą, Wielką Drogą, drogą ku Mecie, a po założeniu Augustowa – Gościńcem Augustowskim, pod koniec XVIII wieku zwano ją też traktem królewieckim. Jerzy Wiśniewski wyznaczył drogę z Rajgrodu do Grodna, która miałaby przebiegać przez ziemie obecnej gminy Sztabin.

¹⁶ Praca zbiorowa pod redakcją naukową Zygmunta Józefa Przychodzenia, *„Problemy rozwoju turystyki wiejskiej na Wileńszczyźnie, Mazowszu i Podlasiu”*, wydawnictwo SGGW 2003, s. 171.

Tereny obecnej gminy Sztabin pokrywały dwie puszcze: należąca do perstuńskiej Puszcza Krasnybór oraz Puszcza Jaminy, wchodząca w skład Nowodworskiej.¹⁷

Kiedyś miasteczko, obecnie duża wieś gminna, położona na południowym skraju Wyspy Sztabińskiej, tuż nad rzeką Biebrzą, której bagienna dolina wyraźnie się w tej okolicy przewęża do 1,2 – 1,5 km szerokości.

W 1506 roku od Aleksandra Jagiełłończyka otrzymał znaczne dobra (bór o nazwie Krasny Bór) w południowej części Puszczy Perstuńskiej – między rzeką Netta, a Biebrzą – Fiedko Chreptowicz. Jego prawnuk, Adam Chreptowicz, założył w nich folwark i 9 wsi, w tym wieś Osinki (obecny Sztabin). Przed 1760 rokiem Joachim Chreptowicz, współtwórca Komisji Edukacji Narodowej i późniejszy Kanclerz Wielkiego Księstwa Litewskiego, przekształcił Osinki w miasto, dla którego niebawem przyjęła się nazwa Sztabin. Możliwe, iż wywodzi się ona od jaćwieskiego *stabis* czyli „kamień”, ale bardziej prawdopodobne, że odnosi się od sztab żelaza wytapianego w istniejącej tu ponoć w XVIII wieku dymarce. Istnieją też i inne koncepcje dotyczące nazwy, które szczegółowo opisuje w swojej książce pt. „Sztabin” Grzegorz Ryzewski.

Sztabin za ostatnich Chreptowiczów i ich spadkobierców, Brzostowskich, był głównym ośrodkiem handlowym dóbr krasnoborskich (sztabińskich), które wnuk Joachima Chreptowicza, hrabia Karol Brzostowski, przekształcił w Rzeczpospolitą Sztabińską (i jej poświęcony został osobny rozdział). Po 1795 roku miasto znalazło się w zaborze pruskim, następnie w Księstwie Warszawskim, a po 1815 roku w Królestwie Polskim.

W 1789 roku liczyło 173 mieszczan (w tym 58 Żydów) i na przedmieściu 68 gospodarzy. W 1880 roku miało 134 domy i 1181 mieszkańców (w 1921 roku już jedynie 500, tyle samo w 1961 roku).¹⁸

W początkowych dniach Powstania ogłoszonego 22 stycznia 1863 roku gubernia augustowska wzięła nieliczny udział.

¹⁷ Praca zbiorowa pod redakcją naukową Zygmunta Józefa Przychodzenia, „*Problemy rozwoju turystyki wiejskiej na Wileńszczyźnie, Mazowszu i Podlasiu*”, wydawnictwo SGGW 2003, s. 172 - 176.

¹⁸ Stefan Maciejewski „*W krainie Biebrzy*”, wydawnictwo Hańcza Suwałki 1996, s. 171.

Ożywienie walk powstańczych wniósł na te tereny oddział płk Konstantego Ramotowskiego pseudonim „Wawra”, który znalazł schronienie w lasach sztabińskich, a następnie na uroczysku Kozi Rynek gdzie się zatrzymał na dłuższy pobyt.

Do jednej z bitw doszło pod Gruszkami 28 czerwca 1863 roku. Była to największa bitwa stoczona przez „Wawra” z Rosjanami, a także największa w całej wojennej kampanii w województwie. Walka dobyła się nocą.

Wróg (Rosjanie) stracili 100 zabitych i rannych, powstańcy 18 zabitych i 25 rannych. Zwycięstwo to nie dało jednak przewagi nad nieprzyjacielem.

Dlatego też, by uniknąć oblawy, płk K. Ramotowski „Wawra” skierował się ze swoim oddziałem na Kozi Rynek z zamiarem kilkudniowego odpoczynku. Ostatnią bitwę na terenie gminy Sztabin, stoczył Ramotowski 29 czerwca 1863 roku. Rosyjskie oddziały doprowadzone zapewne przez zdradzieckich przewodników, (według miejscowej legendy przyczyniła się do tego zdradzieckiego aktu jakaś kobieta) otoczyły w tym dniu obóz powstańczy na Kozim Rynku, gdzie po zaciętych walkach partia uległa rozproszeniu. Straty sięgały 1/3 oddziału, w tym 14 zabitych i 17 rannych. Po klęsce ocaleni powstańcy wraz ze swym dowódcą wycofali się na tereny Łomżyńskie.

Działalność Konstantego Ramotowskiego „Wawra” była na terenie Augustowskim największym wyczynem zbrojnym spośród wszystkich oddziałów.

Za schronienie i miejsce swego działania wybrał teren dzisiejszej gminy Sztabin, gdzie warunki naturalne, a także życzliwość zamieszkującej tu ludności stwarzały poczucie bezpieczeństwa i możliwość efektywnych działań wojennych.¹⁹

W historii gminy Sztabin dużą rolę odegrały dwie wojny światowe.

Do pierwszych walk w czasie I wojny doszło 2 sierpnia 1914 roku w strefie nadgranicznej. Stroną zaczepną była strona rosyjska. Raz atakowali Rosjanie, a raz Niemcy. Kilkakrotnie armie zaborców przechodziły przez te ziemie w pościgu za przeciwnikiem. W konsekwencji tereny te dostały się pod okupację niemiecką.

Po koniec lutego 1915 roku po zakończeniu walk w Puszczy Augustowskiej, Niemcy przystąpili do forsowania rzeki Biebrzy. Nazajutrz po zajęciu Sztabina, nad Biebrzą rozpoczął się bój (walka trwała 18 dni).

¹⁹ Grzegorz Ryzewski „Sztabin”, Zakład poligraficzny Offset Print Białystok – Sztabin 2002r., s. 175, 176, 179, 180.

Ze Sztabina liczącego 300 domów, zostało tylko 16, a resztę zburzono i spalono. Dopiero latem 1915 roku, Niemcy opanowali wschodnią część guberni suwalskiej. Po ponad stu latach rządów carskich tereny te znalazły się pod okupacją niemiecką.

Niemcy wywieźli do obozu jenieckiego w Gütersloh w Westfalii proboszcza sztabińskiego ks. Jakuba Rólkowskiego, proboszcza jamińskiego księdza Wawrzyńca Włostowskiego.

Wraz z nimi więzieni byli: ksiądz Kotlewski z Lipska i Makowski ze Szczebry. Dzięki protekcji posła parlamentu niemieckiego – Trąpczyńskiego księża zostali zwolnieni w 1916 roku i powrócili do parafii.

Gdy wojna dobiegała końca i kończyła się okupacja niemiecka, a żołnierze opuszczali nasze tereny, akcja rabunkowa z dnia na dzień przybierała na sile. Niemcy grabili co się dało. Parafia sztabińska straciła cztery dzwony, które wróg wysadził i wywiózł.

Były to już jednak ostatnie oddechy niemieckiego panowania na tych ziemiach. W lipcu 1919 roku przez miejscowość Raczki wyszło ostatnie wojsko niemieckie do Prus.²⁰

*„W dniu 1 września 1939 roku o godzinie 4:45 wojska niemieckie przekroczyły granice Polski bez wypowiedzenia wojny. Na obszar województwa białostockiego wojska niemieckie weszły od zachodu z terenu Prus Wschodnich. Odcinka tego broniła Samodzielna Grupa Operacyjna „Narew” pod dowództwem gen. bryg. Czesława Młota – Fijałkowskiego”.*²¹

Główną pozycje obrony stanowiła linia (Kanał Augustowski – rzeka Biebrza – rzeka Narew). Jak widać, tereny gminy Sztabin stanowiły obszar bardzo ważny pod względem strategicznym. W dniu wybuchu wojny lotnictwo hitlerowskie dokonało nalotu na miasto Augustów. Również w Sztabinie próbowano zniszczyć most na rzece Biebrzy, lecz jakimś cudem most został nienaruszony, mimo iż zrzucano z samolotu kilkanaście bomb.

Wiele osób z terenu gminy brało udział w kampanii wrześniowej 1939 roku.

²⁰ Grzegorz Ryzewski „Sztabin”, Zakład poligraficzny Offset Print Białystok – Sztabin 2002r., s. 201, 202, 203.

²¹ Tamże, s. 229.

Dnia 20 września na Pojezierze Augustowskie wkroczyły oddziały Armii Czerwonej zajmując miasto (23 września) i cały powiat augustowski.

Sowieci w sposób bezwzględny zaczęli rozprawiać się z wrogiem.

Poszukiwano, aresztowano, a następnie wywożono w głąb Rosji, każdego, kto stanowił jakiegokolwiek zagrożenie dla planowanego do wdrożenia porządku. Prześladowania miały też posmak zemsty na Polakach, którzy zwyciężyli w wojnie 1920 roku.

Ziemię augustowską objęły trzy duże wywózki w głąb Rosji (Syberia). Pierwszą masową wywózkę zorganizowali Sowieci 10 lutego 1940 roku. Ofiarami byli głównie osadnicy cywilni i wojskowi oraz pracownicy lasów wraz z rodzinami. Akcja miała być przeprowadzona w ten sposób, aby nikt się nie domyślił, jaki jest jej zasadniczy cel tej wyprawy.

Z naszego terenu wywozić miano ze stacji w Augustowie, Jastrzębnej i Grodnie. Drugą zaś deportację ludności przeprowadzono 13 kwietnia 1940 roku, natomiast trzeciej dokonano w czerwcu 1941 roku, tuż przed wybuchem wojny niemiecko – rosyjskiej.

Rankiem 22 czerwca 1941 roku Niemcy napadli z zaskoczenia na nie przygotowany do wojny Związek Radziecki.

Utrata kontroli nad obszarem Białostoczczyzny przez Sowietów nie oznaczała zaprzestania roszczeń w stosunku do tego obszaru.

Okupant niemiecki stosował bezwzględny terror wobec mieszkańców podbitych ziem. Ludność została pozbawiona praw narodowych i politycznych. Zostały wprowadzone godziny policyjne, a zakłady przemysłowe, wody i lasy upaństwowiono. Również w lasach sztabińskich Niemcy prowadzili rabunkową gospodarkę (wycinka i wywóz drzew). Ludności narzucono przymusowe prace, dostawy żywności, wywózki na przymusowe prace do Niemiec. Niszczono kulturę i oświatę polską.

Tak samo jak Sowieci, Niemcy uderzyli w elitę narodu. O strasznych zbrodniach hitlerowskich świadczą dziś pomniki i miejsca kaźni, które są symbolem męczeństwa i heroizmu ofiar, a także niepojętego wręcz barbarzyństwa hitlerowskich oprawców.

Na terenie naszej gminy nie brak takich miejsc uświęconych krwią poległych i zamordowanych ludzi.

Dnia 17 września hitlerowcy rozstrzelali 43 osoby w Lesie Jasionowskim. Wśród zamordowanych było dużo dzieci. Dziś na zbiorowej mogile istnieje płyta upamiętniająca to wydarzenie.

W odwet za zabicie niemieckiego żandarma przez partyzantów AK, 22 czerwca 1944 roku Niemcy zamordowali w lesie nieopodal Jamin 24 mężczyzn z okolicznych wsi.

Pacyfikowano też wsie, które udzieliły pomocy partyzantom, lub sprzeciwiały się okupantom.

Na terenie gminy hitlerowcy spalili wieś Kopytkowo, która liczyła przed wojną 13 gospodarstw i 78 mieszkańców.

Całą ludność z Kopytkowa przepędzono do Sztabina, skąd wywieziono samochodami do obozu przejściowego w Grajewie. W momencie, gdy mieszkańcy opuszczali swą miejscowość zabudowania zostały podpalone. Wszystkie budynki spłonęły, a wieś przestała istnieć. Podobny los dotknął nadbiebrzańską wieś Jasionowo. Przed wojną liczyła ona 17 gospodarstw i ok. 85 mieszkańców. 16 sierpnia 1943 roku wieś została spacyfikowana, a po pewnym czasie pozwolono im, furmankami pod eskortą żandarmów dojechać do Sztabina, skąd zostali przetransportowani do obozu przejściowego w Grajewie.

Następnego dnia zostali załadowani do wagonów i wywiezieni na roboty przymusowe do Prus Wschodnich. Zabudowania wsi zostały spalone. Spłonęły 22 budynki mieszkalne i 70 gospodarczych. Zniszczono też 20 zagród kolonii Jaziewo i spalono wieś Polkowo.

Należy też wspomnieć o tragicznym losie, jaki spotkał ludność żydowską. Już od pierwszych dni wojny, Niemcy rozpoczęli planową eksterminację Żydów. Celem miała być całkowita zagłada tego narodu.

Licznie zamieszkujący tereny Augustowszczyzny Żydzi, zostali doszczętnie wymordowani lub też nigdy nie powrócili do swoich domostw.²²

Ludność nie zachowywała postawy obojętnej wobec okupantów. Lesiste tereny Augustowszczyzny, dziewicze i nieprzebyte bagna biebrzańskie stwarzały dobre warunki do rozwoju partyzantki.

²² Grzegorz Ryzewski „*Sztabin*”, Zakład poligraficzny Offset Print Białystok – Sztabin 2002r., s. 229 - 243.

Tak jak w powstaniach w 1831 i 1863 roku tak i podczas II wojny światowej Puszcza Augustowska dawała schronienie licznym oddziałom walczącym o niepodległość kraju. Najliczniejsze grupy wchodziły w szeregi organizacyjne Armii Krajowej i Batalionów Chłopskich.²³ Partyzanci organizowali napady na transporty z bronią, posterunki, wysadzali pociągi, aby jak najbardziej utrudnić życie wrogowi.

„W 1944 roku Niemcy przygotowali się do obrony. Wykorzystywano tu warunki naturalne takie jak: bagna biebrzańskie, Kanał Augustowski, jeziora i puszcę. Miało to powstrzymać Armię Czerwoną przed wkroczeniem do Prus Wschodnich. W lipcu 1944 roku miejsca obronne zajęła armia generała Hossbacha (na odcinku od Biebrzy po Puszcę Romnicką). Głównymi punktami oporu były Augustów, Suwałki i Goldap. W drugiej połowie lipca 1944 roku wojska radzieckie II Białoruskiego Frontu i III Białoruskiego Frontu dotarły do granic powiatu augustowskiego. Rosjanom w krwawych i zaciętych bojach nie udało się sforsować cieśniny augustowskiej (jez. Sajno, rzeka Netta, Kanał Augustowski). Również wojska, które dotarły do Augustowa zostały rozbite i powstrzymane. Tak, więc tylko część powiatu augustowskiego została wyzwolona w 1944 roku.

Sztabin należał do tych miejscowości, które zostały wyzwolone najwcześniej w powiecie augustowskim. Nastąpiło to 31 lipca 1944 roku. Nastąpiła Polska Ludowa.”²⁴

Poniżej przedstawiono tabele, w których zamieszczone są miejsca pamięci, walk i męczeństwa z terenu gminy Sztabin.

Tabela 1

Powstanie Styczniowe 1863r.

Lp.	Miejsce położenia obiektu	Opis cmentarza, grobu, pomnika	Uwagi
1.	Kozi Rynek /Puszcza Augustowska/ pomnik i groby żołnierzy Powstania Styczniowego – 1863r ., teren rezerwatu przyrody	Kurhan obłożony kamieniami polnymi. Krzyż i tablica. Jest to miejsce obozowiska i mogiły powstańców z oddziału płk. Konstantego Ramotowskiego „Wawra”, którzy 29 czerwca 1863r. stoczyli bitwę z otaczającymi ich pierścieniem wojskami rosyjskimi.	Tym miejscem pamięci opiekuje się Nadleśnictwo Augustów i Leśnictwo „Sokoli Las”. Do mogiły wyznakowano i otablicowano szlak pieszy od szosy Augustów - Lipsk w głąb Puszczy.

²³ Grzegorz Ryzewski „Sztabin”, Zakład poligraficzny Offset Print Białystok – Sztabin 2002r., s. 243

²⁴ Grzegorz Ryzewski „Sztabin”, Zakład poligraficzny Offset Print Białystok – Sztabin 2002r., s. 247.

Lp.	Miejsce położenia obiektu	Opis cmentarza, grobu, pomnika	Uwagi
2.	Leśnictwo Żyliny Oddział 75-c domniemana mogiła „Krzyżaki” z 1863r.		Informacja pisemna z Nadleśnictwa Augustów
3.	Krasnybór – cmentarz Pomnik kryjący groby żołnierzy Powstania Styczniowego – przywiezionych tu po zwycięskiej bitwie w Puszczy Augustowskiej w kwietniu 1863r.	Na czworokątnym cokole orzeł wznoszący się do lotu. Na kolejnych ścianach cokołu nazwiska dowódców oddziałów, miejsca walk, symbole Polski, Litwy i Rusi.	Przy drodze koło cmentarza ustawiono znak informacyjny.

Źródło: „Miejsca pamięci, walk i męczeństwa na terenie gminy Sztabin (cmentarze wojenne, groby, pomniki)”, Urząd gminy Sztabin, Gminny Zespół Ochrony Pamięci, Walk i Męczeństwa, Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Sztabińskiej im. Karola Brzostowskiego, Sztabin 2002r. s. 2.

Tabela 2

Cmentarze wojenne z I wojny światowej 1914 – 1918

Lp.	Miejsce położenia obiektu	Opis cmentarza, grobu, pomnika	Uwagi
4	Cmentarz żołnierski z I wojny światowej (1915r.) w Jaminach – przy kościele parafialnym	Dobrze zachowane pionowe tablice z nazwiskami oficerów i żołnierzy. Podane nazwy pułków niemieckich. Data: 24 – 28.02.1915r.	Cmentarz położony obok szeregu mogił rozstrzelanych zakładników z sąsiedzkich miejscowości. Brak tablicy informacyjnej o cmentarzu żołnierskim.
5	Cmentarz żołnierski z I wojny światowej (1915r.) w Ewach – na wzniesieniu na skraju lasu.	73 mogiły pojedyncze z poziomymi nagrobkami cementowymi. Jedna tablica zbiorowa z nazwami pułków niemieckich. Data: 2.03.1915r.	Uporządkowano, odbudowano i ogrodzono w VI-VII – 2000r.
6	Cmentarz żołnierski z I wojny światowej (1915r.?) w Jaziewie „Na Mogiłkach”	Groby uporządkowane, niektóre obłożone kamieniami. Są tu groby Kozaków (prawosławne – 8 i muzułmańskie – 9)	Jest to „prywatny cmentarzyk” Edwarda Waszkiewicza, który opiekuje się nim od 70 lat.
7	Cmentarz żołnierski z I wojny światowej (1915r.?) w okolicy Balinki.	Mogiły położone w lesie. W trawie można po oczyszczeniu zobaczyć cementowe nagrobki (zniszczone – około 20).	Brak tablicy informacyjnej.
8	Cmentarz żołnierski z I wojny światowej (1915r.) w Ostrowiu Biebrzańskim i Jastrzębnej I	Kilkanaście grobów zbiorowych: Jastrzębna I: przed torami – 2 zbiorowe za torami – 3 zbiorowe Ostrowie Biebrzańskie: 11 zbiorowych	Nieogrodzony. Jest to prawdopodobnie miejsce pogromu części XX – Korpusu rosyjskiego – 17-21-luty 1915r.

Lp.	Miejsce położenia obiektu	Opis cmentarza, grobu, pomnika	Uwagi
		1 pojedyncza	
9	Cmentarz żołnierski z I wojny światowej (1915r.) w Kamieniu – w lesie ok. 60m od drogi polnej	Dwie mogiły z bardzo dobrze zachowanymi nagrobkami granitowymi z nazwiskami poległych (oficer i podoficer) Data: 19.02.1915r.	Znaki niebieski doprowadzające od drogi polnej do mogił.
10	Leśnictwo Jastrzębna Oddział 70-c, mogiła cywilna z czasów I wojny światowej, dwoje rodzeństwa, nazwisko Piszcz i jeden nieznajomy, wszyscy nie miejscowi	Mogiły położone w lesie w sąsiedztwie wsi Balinka	
11	Żołnierski grób zbiorowy z I wojny światowej (1915r.) w Jastrzębnej II	Za zabudowaniami na łące długi nasyp (kurhan) ok. 20m. Z jednej strony krzyż na mogile żołnierza rosyjskiego, z drugiej niemieckiego.	Brak ogrodzenia. Brak tablicy informacyjnej.
12	Cmentarz żołnierski z I wojny światowej (1915r.) w Czarniewie.	Na skraju lasu 34 mogiły w 3 rzędach.	Ogrodzony płotem drewnianym. Krzyż z tablicą informacyjną.

Źródło: „Miejsca pamięci, walk i męczeństwa na terenie gminy Sztabin (cmentarze wojenne, groby, pomniki)”, Urząd gminy Sztabin, Gminny Zespół Ochrony Pamięci, Walk i Męczeństwa, Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Sztabińskiej im. Karola Brzostowskiego, Sztabin 2002r. s. 3, 4.

Tabela 3

Okres międzywojenny – 1918 – 1939.

Lp.	Miejsce położenia obiektu	Opis cmentarza, grobu, pomnika	Uwagi
13	Czarniewo – upamiętnienie zbrojnego starcia oddziału POW z Niemcami (czerwiec 1919r.)	Granitowy głaz osadzony żelaznym krzyżem. Napis skutu jesienią 1939r.	Brak tablicy informacyjnej.
14	Kapliczka na Łubiance. Poświęcona pamięci leśników Puszczy Augustowskiej wywiezionych na Sybir. Położona przy drodze leśnej między Jaminami a Wrotkami.	Na wysokim postumencie figura Matki Boskiej. Zbudowana w 1939r. przez miejscowych leśników. Mosiężna tabliczka informująca, że widoczne postrzały na cokole dokonali sowieci w latach 1939-41.	Na tylnej części cokołu nazwiska fundatorów. Z przodu wyryty w cemencie stary napis: „Pobłogosław las i pole. Pobłogosław naszą dolę Matusz nasza”.

Źródło: „Miejsca pamięci, walk i męczeństwa na terenie gminy Sztabin (cmentarze wojenne, groby, pomniki)”, Urząd gminy Sztabin, Gminny Zespół Ochrony Pamięci, Walk i Męczeństwa, Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Sztabińskiej im. Karola Brzostowskiego, Sztabin 2002r. s. 4.

Tabela 4

Druka wojna światowa.

Lp.	Miejsce położenia obiektu	Opis cmentarza, grobu, pomnika	Uwagi
15	Jaminy – cmentarz Grób Wiktora M. Moczulskiego rotmistrza 110 Pułku Strzelców Konnych, który zginął 25.09.1939r. pod Dolistowem w starciu z wojskami sowieckimi.	Grób z płytą granitową z napisami wyjaśniającymi.	Opiekę sprawuje Szkoła Podstawowa w Jaminach. Ustawiono znak informacyjny.
16	Sztabin – cmentarz przykościelny. Grób ks. Jakuba Rólkowskiego, który zginął od bomby w dniu 22.06.1941r. w pierwszym dniu wojny niemiecko-sowieckiej	Granitowy grobowiec z krzyżem i napisami. Ogrodzenie z rur metalowych.	
17	Kopytkowo - pomnik	Głaz z umocowaną tablicą i krzyżem upamiętniającym pacyfikację wsi Kopytkowo i Jasionowo dokonaną przez Niemców 16.08.1943r.	Uroczystość odsłonięcia pomnika odbyła się 19.08.2001r.
18	Zbiorowa mogiła w lesie Jasionowskim (Sztabińskim). 17.09.1943r. Niemcy rozstrzelali tutaj 43 osoby, w tym małe dzieci.	Mogiłę odbudowano i uporządkowano. Położono nową płytę z objaśnieniem. Jest to największa zbiorowa mogiła w gminie Sztabin.	Opiekę sprawuje SP w Krasnymborze. Ustawiono znak informacyjny.
19	Cmentarz przykościelny w Jaminach. Groby rozstrzelanych (24) przez okupantów niemieckich 22.06.1944r. mieszkańców Jamin, Mogilnic, Czarnego Lasu i Czarniewa.	Rząd krzyży z mosiężnymi tabliczkami na małej skarpie.	Opiekę sprawuje SP w Jaminach. Ustawiono znak informacyjny.
20	Las koło Jamin. Upamiętnione miejsce egzekucji 24 zakładników rozstrzelanych przez okupantów niemieckich 22.06.1944r. Po ekshumacji przeniesieni na cmentarz przykościelny w Jaminach.	Na płycie wymienione nazwiska rozstrzelanych. Płot drewniany i wysoki krzyż z informacją.	Od szosy Jaminy – Sztabin ustawiono znak informacyjny. Opiekę sprawuje SP w Jaminach.
21	Krylatka. Pomnik na miejscu potyczki VIII Uderzeniowego Batalionu Kadrowego AK z niemiecką żandarmerią 07.10.1943r.	Duży pomnik w kształcie ołtarza zbudowany z polnych głazów. Tablica informacyjna oraz symbole Polski Walczącej i litera „U” (Uderzenie).	Ustawiono znak informacyjny w Podcisówku.
22	Sztabin. Plac K. Brzostowskiego. Głaz z tablicą upamiętniającą zdobycie 01.05.1943r. posterunku żandarmerii niemieckiej przez partyzantów VIII Uderzeniowego Batalionu Kadrowego AK.	Tablica z napisem przymocowana do dużego głazu stojącego na postumencie.	Ustawiono znak informacyjny.
23	Tablica mosiężna poświęcona Sybirakom w Kościele Parafialnym w Sztabinie.	Tablica zamieszczona w przedsionku Kościoła, poświęcona pamięci mieszkańców Ziemi Augustowskiej wywiezionych na Sybir.	Odsłonięto w 1991r.

Lp.	Miejsce położenia obiektu	Opis cmentarza, grobu, pomnika	Uwagi
24	Tablica w Kościele Parafialnym w Jaminach poświęcona Sybirakom.		Odsłonięto w 1991r.
25	Tablica w Kościele Parafialnym w Krasnymborze poświęcona Sybirakom.		Odsłonięto w 1991r.
26	Krasnybór – Kościół Parafialny	Epitafia (32) na ścianie wewnątrz Kościoła z 93 nazwiskami wywiezionych na Sybir z Parafii Krasnybór.	Epitafia umieszczono w roku 1999.
27	Jagłowo. W środku wsi grób oficera sowieckiego, który zginął nad Kanałem Augustowskim w 1944r.	Mogiła ocementowana z tablicą.	
28	Kolonia Jasionowo Krasnoborskie Mogiła NN żołnierza niemieckiego, który został zastrzelony w czasie odwrotu przez żołnierzy sowieckich w VIII 1944r. Lasek vis-a-vis gospodarstwa Ostrowskich.	Mogiła ziemna. Krzyż.	
29	Kamień – przy szosie Augustów - Sztabin	Głaz z Krzyżem drewnianym i tabliczka informacyjna – w miejscu śmierci na szosie dwóch komendantów BCH – Ziemi Sztabińskiej (W. Pycz – „Twardy” i Ig. Andracki „Filtry”) – 12.09.1943r.	Upamiętniono w maju 2001r.
30	Rejon Uroczyska Kozi Rynek Upamiętnienie stoczonego boju oddziału UBK – AK z żandarmerią niemiecką – 4.08.1943r.	Głaz z tablicą objaśniającą i żelazny krzyż z symbolem Polski Walczącej.	Odsłonięto 1.10.2000r.

Źródło: „Miejsca pamięci, walk i męczeństwa na terenie gminy Sztabin (cmentarze wojenne, groby, pomniki)”, Urząd gminy Sztabin, Gminny Zespół Ochrony Pamięci, Walk i Męczeństwa, Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Sztabińskiej im. Karola Brzostowskiego, Sztabin 2002r. s. 5,6,7.

Tabela 5

Okres po zakończeniu II wojny światowej – po 1945r.

Lp.	Miejsce położenia obiektu	Opis cmentarza, grobu, pomnika	Uwagi
31	Sztabin – pomnik w centrum Placu Brzostowskiego z siedmioma nazwiskami osób, które zginęły w latach 1945-49 w okolicach Sztabina.	Pomnik z wrytymi w cemencie nazwiskami. Wokół słupki.	Ustawiono znak informacyjny.
32	Krasnybór – cmentarz przykościelny. Pomnik z wrytymi nazwiskami ofiar zbrodni NKWD i UB z oblawy lipcowej 1945r. z terenu parafii Krasnybór.	Pomnik w postaci czarnej pionowo ustawionej płyty granitowej z 44 nazwiskami ofiar.	Pomnik odsłonięty w VIII 1999r.

33	Jaminy – cmentarz przykościelny. Pomnik z wyrytymi 30 nazwiskami, upamiętniającymi ofiary zbrodni NKWD i UB z obławy lipcowej 14.07.1945r. z parafii Jaminy.	Płyta z wykutymi nazwiskami. Wokół kamienie polne.	Pomnik odsłonięty w VII 1995r.
----	--	--	--------------------------------

Źródło: „Miejsca pamięci, walk i męczeństwa na terenie gminy Sztabin (cmentarze wojenne, groby, pomniki)”, Urząd gminy Sztabin, Gminny Zespół Ochrony Pamięci, Walk i Męczeństwa, Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Sztabińskiej im. Karola Brzostowskiego, Sztabin 2002r. s. 8.

Tabela 6

Pomniki upamiętniające wybitnych ludzi ziemi sztabińskiej.

Lp.	Miejsce położenia obiektu	Opis cmentarza, grobu, pomnika	Uwagi
34	Sztabin Plac K. Brzostowskiego. Pomnik Karola Brzostowskiego (1796–1854r.) twórcy Rzeczypospolitej Sztabińskiej. Przyjaciela i obrońcy ludu, wynalazcy, reformatora, uczestnika Powstania Listopadowego.	Cokół z popiersiem ustawiony na postumencie. Na cokole mosiężna tablica. Pomnik odsłonięto 12.06.1994r.	Pomnikiem opiekuje się Zespół Szkolno-Przedszkolny w Sztabinie
35	Sztabin – cmentarz przykościelny. Pomnik Joachima Litawora Chreptowicza (1729-1812) jednego z twórców i najczynniejszych członków Komisji Edukacji Narodowej.	Popiersie na żeliwnej kolumnie z I połowy XIXw.	

Źródło: „Miejsca pamięci, walk i męczeństwa na terenie gminy Sztabin (cmentarze wojenne, groby, pomniki)”, Urząd gminy Sztabin, Gminny Zespół Ochrony Pamięci, Walk i Męczeństwa, Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Sztabińskiej im. Karola Brzostowskiego, Sztabin 2002r. s. 9.

2.2. Krasnybór jako pierwsze siedlisko

W 1506 roku król Aleksander nadał Chreptowiczom o przydomku Litawor znaczny szmat Puszczy Perstuńskiej – w jej części zwanej Puszcza Krasny Bór (skąd też wzięła się nazwa tej wsi) lub Krasnoborską.

Były to włości położone między rzekami Biebrzą, Nettą i Lebedzianką, skolonizowane w ciągu XVI – XVII wieku przez ludność ruską i polską.

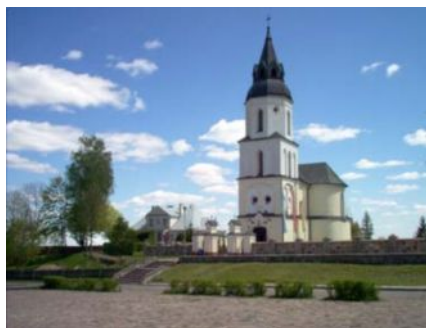
W 1790 roku Ewa Chreptowicz wniosła ten majątek w posagu Michałowi Brzostowskiemu, staroście mińskiemu, ojcu hrabiego Karola Brzostowskiego, reformatora gospodarczego, twórcy „Rzeczypospolitej Sztabińskiej”.

Chreptowicze wybrali Krasnybór (zwany wówczas Przekopem) na siedzibę swoich dóbr. Tu założyli folwark, wystawili dwór, wytyczyli trójkątny rynek, na którym odbywały się trzy razy do roku jarmarki. Dla uświetnienia rodu Adam Chreptowicz,

podkomorzy nowogrodzki, ufundował pobudowany w latach 1584 – 1589 unikatowy na tych terenach – na rzucie krzyża greckiego – mutowany kościół, którego architektura łączy formy renesansowo – późnogotyckie z tradycjami średniowiecznego budownictwa sakralnego ziem ruskich. Świątynia (pod wezwaniem Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny) ma długość 21 m, szerokość 15 m i wieżę 30 m. Wieża nakryta miedzianym hełmem, nadbudowana w 1913 roku, widoczna jest z odległych okolic. W ołtarzu głównym znajduje się czczony przez wiernych obraz olejny na płótnie z około połowy XVII wieku, z wizerunkiem Matki Boskiej z Dzieciątkiem; w ołtarzu bocznym – rzeźba Jezusa Ukrzyżowanego z przełomu XVII i XVIII wieku.

Wnętrze kościoła w Krasnymborze.
(fot. Piotr Sieczko)

Kościół w Krasnymborze.
(fot. Piotr Sieczko)

Tenże Adam Chreptowicz sprowadził do Krasnegoboru pod koniec XVI wieku bazylianów (lub też bazylianki) obrządku wschodniego.

Jak długo byli, trudno ustalić. W 1661 roku Samuel Chreptowicz, chorąży starodubowski, na prośbę swej matki, Anny Zofii z Kurzenickich, ufundował klasztor, który objęli bernardyni. Krótko przebywali, skoro ich miejsce w 1664 roku zajęli – sprowadzeni przez żonę Samuela, Konstancję Joannę z Dulskich – dominikanie, którzy przetrwali tu do 1824 roku. Zniszczony klasztor został rozebrany w okresie międzywojennym. Naprzeciw kościoła usytuował się na wzgórzu cmentarz. Zachowało się na nim 35 bezcennych żeliwnych nagrobków z huty Brzostowskiego, a wśród nich najpiękniejszy i najokazalszy, w formie neogotyckiej kapliczki, wykonany przez hrabiego osobiście dla swej najwierniejszej współpracownicy, Wiktorii Wierzbickiej – Rymaszewskiej, głównej księgowej majątku.

Nagrobek Wiktorii z Wierzbickich Rymaszewskiej
na cmentarzu w Krasnymborze
(fot. Piotr Sieczko)

Niestety, w ostatnich dziesięcioleciach nagrobki te w większości zostały bezmyślnie przysłonięte sztampowymi, dużymi grobowcami, które degradują pierwotne piękno tego unikatowego cmentarza.

W 1870 roku parafianie wystawili na cmentarzu grzebalną kaplicę, która przed kilkoma laty została rozbudowana i pełni funkcję kościoła parafialnego pod wezwaniem św. Rocha. Wcześniejszy, drewniany kościół parafialny istniał (oprócz zakonnego) w Krasnymborze do 1830 roku.²⁵

Kościół św. Rocha w Krasnymborze
(fot. Piotr Sieczko)

Krzyże wykonane w Hucie Sztabińskiej
(fot. Piotr Sieczko)

²⁵ Stefan Maciejewski „*W krainie Biebrzy*”, wydawnictwo Hańcza Suwałki 1996, s. 128, 129.

2.3. Jaminy - Puszcza jamińska i jej osadnictwo

Duża wieś w gminie Sztabin, na skraju bagien biebrzańskich, położona na gruntach dawnej Puszczy Jaminy (królewszczyzna), która rozciągała się w widłach Netty i Biebrzy, granicząc od wschodu z Puszczą Krasny Bór.

Już pod koniec XVII wieku powstała tu rudnia Stanisława Reszki. Po 1700 roku w puszczy zaczęto osadzać chłopów, dając początek wsiom: Jaziewo, Czarny Las, Lipowo. W 1703 roku wsie te, wraz z rudą Jaminy i tą niewielką puszczą, zagarnął – korzystając z wojennego zamieszania – Kazimierz Sienicki, miecznik litewski, generał artylerii. Pozakładał on wsie: Mogilnice, Wrotki, Czarniewo, budując jednocześnie w Jaminach dwór i młyn w miejsce rudni. Zamierzał tu wystawić rezydencję dla nowego majątku, który stanowił osobną dzierżawę dóbr królewskich.

Plany te pokrzyżowała wojna północna. W 1707 roku Sienicki dostał się do niewoli rosyjskiej i został zesłany na Syberię, gdzie zmarł w 1711 roku. Dzierżawę po Sienickim otrzymał w 1709 roku Jerzy Kasper Dewicz, który dalej zasiedlał ten zakątek chłopami z innych wsi królewskich.

Od 1713 roku posesorem dzierżawy był wojewoda mściśławski Jerzy Stanisław Sapiecha (zm. 1732), a następnie wdowa po nim, Teodora z Sołtanów (zm. 1774), która kontynuowała akcję osiedleńczą w istniejących już wsiach.

Na piaszczystym wzniesieniu w Jaminach wystawiła drewniany kościół parafialny (pod wezwaniem św. Mateusza), który spłonął w 1789 roku.

Obecny kościół drewniany z około 1780 roku został do Jamin przeniesiony w 1845 roku z Augustowa. Ma on 37 m długości, 14 m szerokości, 8 m wysokości do sklepienia i wieże o wysokości 17 m. W głównym ołtarzu znajduje się obraz Świętej Trójcy oraz 12 apostołów.

Kościół i cmentarz w Jaminach (fot. Piotr Sieczko)

Do parafii Jamin należy 12 okolicznych wiosek i około 1800 wiernych.

Obok kościoła stoi krzyż upamiętniający miejsce stracenia 24 mieszkańców wsi, rozstrzelanych przez Niemców 20 czerwca 1944 roku za zabicie hitlerowskiego żandarma.

Tablica ku pamięci ofiar NKWD i UB na cmentarzu w Jaminach (fot. Piotr Sieczko)

Na cmentarzu zachowały się żeliwne pomniki i krzyże z zakładu hrabiego Karola Brzostowskiego w Hucie Sztabińskiej. Przy drogach do okolicznych wiosek można spotkać XIX – wieczne drewniane kapliczki o konstrukcji zrębowej, a we wsiach sporo zabytkowych obiektów budownictwa ludowego. Zwracając uwagę świronki, czyli spichlerze z podcieniami. ²⁶

²⁶ Stefan Maciejewski „*W krainie Biebrzy*”, wydawnictwo Hańcza Suwałki 1996, s. 121, 122.

2.4. „Rzeczpospolita Sztabińska” hr. Karola Brzostowskiego

Twórcą i realizatorem reform społeczno – gospodarczych w dobrach sztabińskich w pierwszej połowie XIX wieku był hrabia Karol Brzostowski (1796 – 1854), kapitan inżynierii wojskowej, wnuk reformatora, współtwórcy Komisji Edukacji Narodowej i kanclerza wielkiego litewskiego – Joachima Litawora Chreptowicza (1729 – 1812) oraz wojewody inflanckiego, Stanisława Brzostowskiego.

Hrabia Karol Brzostowski
(fot. Agencja reklamowa „Elkam” Białystok)

Brat tego ostatniego, Paweł Ksawery Brzostowski (1739 – 1827), twórca Rzeczpospolitej Pawłowskiej, jako pierwszy w Polsce przeprowadził reformy chłopskie. Karol Brzostowski poszedł w ślady swych protoplastów. W początkowo okropnie zadłużonych i zaniedbanych włościach sztabińskich – odziedziczonych po matce Ewie z Chreptowiczów – stworzył kwitnący gospodarnością, zasobnością i pionierską nowoczesnością majątek przemysłowo – rolniczy z hutami szkła i żelaza oraz fabryką maszyn rolniczych. Określano całość tej własności mianem Rzeczpospolitej Sztabińskiej. Zrezygnowawszy z kariery w wojskowej, hrabia Karol Brzostowski zamieszkał w odziedziczonych dobrach.

Ulokował się kilka kilometrów od Sztabina, we dworze w Cisowie (przy szosie Augustów – Białystok), gdzie rozpoczął dzieło reformatorskie. Poświęcił mu całe swoje życie. Początki nie rokowały powodzenia.

Dobra sztabińskie liczące 12.831 ha – zadłużone ponad stan ich faktycznej wartości – składały się z wielkich przestrzeni bagien, moczarów nadbiebrzańskich, lichych gruntów oraz przetrzebionych ze starodrzewu lasów. W należących do dóbr 27 wioskach i kilku osadach leśnych żyło około 3700 poddanych Polaków, Białorusinów, Rosjan staroobrzędowców oraz trochę Żydów. Ludność ta wegetowała w nędzy i ciemnocie, prymitywnie gospodarząc na części pańskiej ziemi, z której od lat nie płaćła podatków. Swą Rzeczpospolitą Sztabińską budował Karol Brzostowski przez 35 lat, dając dowody poświęcenia, pracowitości, konsekwencji działania, przedsiębiorczości, talentów organizacyjnych i wynalazczych. Jako reformator zniósł pańszczyznę, oddając chłopom ziemię w dzierżawę za czynsz; utworzył fundusz z przeznaczeniem na zapomogi, opiekę lekarską (z bezpłatną opieką nad ludźmi starszymi) i utrzymanie szkoły; założył kasę oszczędności i kasę pożyczkową; zaprowadził równouprawnienie ludzi pracy różnych wyznań i narodowości; skutecznie zwalczał pijaństwo; w 1854 roku uwłaszczył chłopów i nadał im ziemię. W zakresie gospodarstwa wiejskiego: w 1823 roku pioniersko wprowadził płodozmian czteropolowy z uwzględnieniem hodowli ziemniaków; zaprowadził uprawę szeregu roślin pastewnych i przemysłowych, jak chmielu i kapusty; zmechanizował prace rolnicze i hodowlane; po raz pierwszy w Europie zastosował mechaniczne dojarki i kopaczki do ziemniaków własnej produkcji. W Hucie Sztabińskiej produkowano rozliczne maszyny i narzędzia rolnicze, m.in. dojarki, kopaczki, żniwiarki, młockarki czyszczące zboże, automatyczne obierarki ziemniaków, a także automaty do rozlewania trunków i kapslowania butelek. Sztabiński browar produkował, jako pierwszy w kraju, spirytus i wódki z buraków cukrowych, uprawianych w Cisowie. W zakresie organizacji zarządzania Brzostowski po raz pierwszy w Polsce zaprowadził podwójną rachunkowość (tzw. buchalterię włoską).

Jego oficjaliści i terminatorzy przechodzili obowiązkowy kurs pisania i rachunkowości. Zastosował system rocznych premii, wynagrodzeń za wysługę lat i bezpłatną stołówkę dla najlepszych specjalistów.

Jako pierwszy w kraju zaprowadził w 1845 roku łączność telegraficzną (między Cisowem, a biurem Huty Sztabińskiej).

Brzostowski zmarł w Paryżu i tam został pochowany. Mocą jego testamentu, z zakładów przemysłowych, lasów i majątku dworskiego (po oddaniu chłopom ziemi) utworzona została Instytucja Rolniczo – Fabryczna, nazywana później Fundacją Sztabińską. Niestety, administratorzy tej instytucji okazali się ludźmi nieuczciwymi, w krótkim czasie doprowadzając ten wielki majątek i manufaktury fabryczne do zadłużenia i ruiny.

Resztki poszły na licytację; część gruntów wykupili mieszkańcy gminy Sztabin. Pewną korzyść odniosła garstka młodzieży za szkół średnich, która otrzymywała stypendium od fundacji. Mieszkańcy dawnych dóbr Brzostowskiego wyróżniają się na Suwalszczyźnie gospodarnością, ogólnie wyższą oświatą, kulturą oraz świadomością przeszłości swej rodzinnej ziemi nadbiebrzańskiej.²⁷

²⁷ Stefan Maciejewski „*W krainie Biebrzy*”, wydawnictwo Hańcza Suwałki 1996, s. 164, 165.

3. HISTORYCZNE SZLAKI TURYSTYCZNE

3.1. Szlak rowerowy lub pieszy

Proponowany szlak rowerowy (pieszy) po Gminie Sztabin ma długość 29,9 km i ukazuje historyczne miejsca godne zobaczenia. Trasa nie należy do trudnych wykluczając odcinek szlaku od 22,2 km do 24,7 km gdzie droga jest piaszczysta i prowadzi przez las. Dobrze jest zaopatrzyć się w napoje chłodzące i jakieś okrycie głowy. Powodzenia !!!

0,0 km Wyruszamy z kwatery „Agroturystyka nad Biebrzą” Jadwigi i Bogdana Siebiedzińskich przy ulicy Polnej 50 w Sztabinie w kierunku centrum Sztabina.

0,7 km Dojeżdżamy do skrzyżowania ulicy Polnej z krajową 19 (Białystok – Augustów), jedziemy w lewo w stronę Białegostoku.

1,2 km Po prawej stronie neogotycki kościół pw. Św. Jakuba Apostoła wybudowany przez Fundację Sztabińską w 1912r. (w murach kościoła możemy zauważyć pociski upamiętniające bombardowania wojenne tej świątyni). Wokół kościoła znajduje się żeliwne popiersie Joachima Litawora Chreptowicza,

zegar słoneczny ufundowany przez hr. Karola Brzostowskiego i mogiła ks. tutejszej parafii Jakuba Rólkowskiego.

Zegar słoneczny
(fot. Piotr Sieczko)

Popiersie J.L. Chreptowicza
(fot. Piotr Sieczko)

Grób ks. J. Rólkowskiego
(fot. Piotr Sieczko)

Na placu K. Brzostowskiego znajduje się Izba Regionalna Ziemi Sztabińskiej im. Romana Gębicza (założyciela tej Izby), w której znajdują się przedmioty z huty szkła i żelaza oraz broń, amunicja, mundury i nie tylko używane przez partyzantów walczących o niepodległość w naszej gminie. W pobliskim parku popiersie samego hrabiego K. Brzostowskiego i w środku parku pomnik z siedmioma nazwiskami osób, które zginęły w okolicach Sztabina w latach 1945 - 49. (Dokładna historia miejscowości Sztabin opisana została w rozdziale „Rys historyczny gminy i miejscowości Sztabin”).

Izba Regionalna w Sztabinie
(fot. Piotr Sieczko)

Popiersie K. Brzostowskiego
(fot. Piotr Sieczko)

Pomnik w parku
(fot. Piotr Sieczko)

1,3 km Szlak nasz z krajowej 19 skręca w lewo na drogę do Lipska. Tuż po wjechaniu na tę drogę po prawej stronie znajduje się pomnik upamiętniający odbicie Sztabina z rąk niemieckich przez VIII Uderzeniowy Batalion Kadrowy UBK Armii Krajowej.

Pomnik upamiętniający zdobycie posterunku żandarmerii przez partyzantów VIII UBK AK (fot. Piotr Sieczko)

3,3 km Wjeżdżamy do wsi Krasnoborki.

4,4 km Po lewej prywatna żwirownia. Żwir został naniesiony na te tereny dzięki ostatniemu złodowaceni.

4,6 km Po lewej droga żwirowa, którą dojedziemy do koloni i wsi Kamień my jednak jedziemy drogą asfaltową.

5,6 km Wieś Wolne.

7,1 km Po prawej rozciąga się wieś Jaionowo, natomiast po lewej jej kolonie.

Wieś została spacyfikowana przez wojsko niemieckie 26 sierpnia 1943r. wówczas zostało rozstrzelanych 56 mieszkańców w tym 22 dzieci. Motywem tej krwawej zbrodni było podejrzenie o pomoc partyzantom. Cały dobytek mieszkańców został zrabowany, a zabudowa całkowicie zburzona. Na miejscu zbrodni znajduje się pomnik ku czci poległych ofiar.

9,3 km Wjeżdżamy do Krasnegoboru (szczegółowy opis miejscowości w rozdziale - „Krasnybór jako pierwsze siedlisko”).

Warto zwrócić uwagę na:

- gimnazjum i szkołę podstawową,
- dwa zabytkowe kościoły (biały uznany za zabytek klasy 0),
- grób Wiktorii Rymaszewskiej (współpracownicy K. Brzostowskiego),
- pomnik kryjący groby żołnierzy Powstania Styczniowego przywiezionych tu po zwycięskiej bitwie w Puszczy Augustowskiej w kwietniu 1863r.,
- pomnik z wrytymi nazwiskami ofiar zbrodni NKWD i UB z obławy lipcowej 1945r. z terenu parafii Krasnybór,
- grób śp. ks. Jana Zaleskiego proboszcza Parafii Krasnybór.

Pomnik kryjący groby żołnierzy
Powstania Styczniowego 1863r.
(fot. Piotr Sieczko)

Grób ks. J. Zaleskiego
(fot. Piotr Sieczko)

Pomnik ofiar zbrodni NKWD i UB
z obławy lipcowej 1945r.
(fot. Piotr Sieczko)

9,8 km W lewo odchodzi droga do Krylatki, którą my podążamy. Zaraz po lewej stronie znajduje się sklep spożywczy.

11,2 km Miejscowość Ściokła.

11,4 km Po lewej niewielka przydrożna kapliczka we wsi Ściokła

Przydrożna kapliczka we wsi Ściokła
(fot. Piotr Sieczko)

12,2 km Po prawej duży ładny drewniany krzyż i tuż za krzyżem droga żwirowa do miejscowości Lebiedzin.

Drewniany krzyż przed wjazdem do miejscowości Lebiedzin (fot. Piotr Sieczko)

13,0 km Po lewej drewniany wiszący krzyż na drzewie i stojący nieopodal żelazny krzyż ogrodzony płotkiem. Po prawej natomiast piaszczysta droga dojazdowa do miejscowości Lebiedzin i Długie.

Drewniany krzyż na drzewie (fot. Piotr Sieczko)

Żelazny krzyż ogrodzony drewnianym płotkiem (fot. Piotr Sieczko)

14,0 km Kończy się droga asfaltowa, a zaczyna żwirowa, jedziemy lasem.

14,7 km Wjeżdżamy do miejscowości Krylatka. Po lewej stara szkoła.

15,0 km Mijamy dwa stojące krzyże, trzymamy się lewej strony przejeżdżając przez wieś Krylatka. Obiegająca droga w prawo prowadzi do miejscowości Długie.

15,6 km Skrzyżowanie dróg w prawo do miejscowości Długie natomiast w lewo tuż za dużym drewnianym krzyżem na kolonie Kryłatka gdzie około 0,3 km stoi pomnik. Nasz szlak prowadzi prosto przez las. Jadąc lasem po lewej stronie na drzewach możemy zauważyć nieduże wiszące kapliczki.

17,2 km Dojeżdżamy do skrzyżowania w Podcisówku z drogą krajową nr 19 (Białystok – Augustów), którą przecinamy i kierujemy się w stronę Huty. Za skrzyżowaniem zaczyna się droga asfaltowa, która była kiedyś nazywana „drogą grabską”. Używali jej administratorzy do transportu surowców i odbioru wyrobów z huty szkła i żelaza.

Równoległe do niej przebiegał od 1851 roku pierwszy w Europie kontynentalnej telegraf, łączący biuro fabryczne w domu hrabiego z jego zakładami w Hucie. (Zjeżdżając ze szlaku w prawo w kierunku Augustowa po około 0,3 km po lewej stronie na wzniesieniu znajduje się dworek cisowski hrabiego Karola Brzostowskiego z ok. 1835r., a po prawej żwirownia).

Skrzyżowanie z krajową 19
(fot. Piotr Sieczko)

Dworek K. Brzostowskiego
(fot. Piotr Sieczko)

18,1 km W prawo droga dojazdowa do leśniczówki.

20,0 km Wjeżdżamy do Huty gdzie po lewej stronie na wzniesieniu stoi budynek starej szkoły.

Stara szkoła w Hucie
(fot. Piotr Sieczko)

Pole na którym stała huta żelaza i szkła
(fot. Piotr Sieczko)

Natomiast przed nami ukazuje się plac sprawiający wrażenie rynku. Wyznaczają go drogi z Motułki (dawniej Augustowa), Cisowa (Krasnegoboru), Fiedorowizny i Kopca.

„Od lat 20 do 90 XIX wieku mieściły się tutaj zakłady przemysłowe i domki robotników tzw. Rzeczpospolitej Sztabińskiej. Na wzgórzu z lewej strony (północnej), na wysokości dróżki prowadzącej do gospodarstwa przy żelaznym krzyżu, mieściła się od 1825 roku huta żelaza z wielkim piecem i nagrzewnicą cylindryczną „wielkiego dmuchu” Girarda, poruszana maszyną parową (początkowo o mocy 6 KM, potem – 20). Resztki studni i glejownika dostrzegamy w dole, na pograniczu dwóch posesji. Kiedy są pola zaorane, widać ceglane zarysy fundamentów budowli. Był to obszerny budynek, wykonany w ten sposób, że front miał parterowy. Górka uległa splantowaniu po pierwszej wojnie światowej, stąd niewiele już śladów przeszłości.

Przy hucie znajdowały się magazyny surowca i wyrobów gotowych, stolarnia i zakład produkujący maszyny rolnicze, m.in. świetnej jakości siczkarnie, kieraty, wialnie, młockarnie, pługi a także niezwykle w tamtych czasach mechaniczne dojarki do krów, maszynki do obierania ziemniaków i do bicia masła, koparki elewatorowe do ziemniaków. Po śmierci założyciela huty odlewano tu ciekawe pod względem artystycznym żeliwne nagrobki i balkony. Z prawej strony na placu dziś zajęтым na uprawy, znajdował się postawiony własnoręcznie przez właściciela w 1819 roku pierwszy zakład przemysłowy osiedla – huta szkła produkująca opakowania dla działającej w niedalekim Cisowie gorzelni i browaru.

Według prof. Juliana Bartysia, znawcy i badacza historii kultury materialnej, był to jeden z większych obiektów tego typu w kraju. Brzostowski wprowadził w nim własnego pomysłu piece szklarskie z żelaza, wyłożone warstwą ogniotrwałą. Dziś jeśli pogrzebać w ziemi, można znaleźć liczne stłuczki szklane i szlakę. W 1854 roku fabryki Huty Sztabińskiej zatrudniały 66 osób, a ich produkcja przekraczała wartość 20 – 25 tysięcy rubli srebrem rocznie. Jeszcze do momentu przeprowadzonej w 1933 roku komasacji gruntów, plac otaczały regularnie domki wieśniaków, w większości potomków robotników sprowadzonych tu z Saksonii i Prus, o czym świadczą często spotykane wśród nich nazwiska niemieckie. Ludzie ci szybko spolszczyli się, potem zaś wykazali swą patriotyczną postawę podczas powstania styczniowego, rewolucji 1905 roku, w walkach o niepodległość (POW) 1919 – 1920 roku, wreszcie w czasie ostatniej wojny.”²⁸

Dalej jedziemy cały czas asfaltem okrążając rynek (tak, aby cały czas mieć go po stronie lewej).

- 20,5 km** Kończy się droga asfaltowa, a zaczyna żwirowa wjeżdżamy do lasu.
- 22,2 km** Dojeżdżamy do skrzyżowania w prawo droga do miejscowości Budziski, prosto do Kopca, a nasz szlak skręca w lewo przez las drogą piaszczystą do miejscowości Janówek.
- 23,1 km** Przejeżdżamy po linią wysokiego napięcia.
- 23,5 km** Rozjazd dróg, my trzymamy się lewej strony.
- 24,4 km** Następny rozjazd, tym razem jedziemy przy prawej stronie.
- 24,7km** Wjeżdżamy na drogę wybrukowaną, którą cały czas jedziemy. Przed nami wieś Janówek.
- 25,7 km** Po prawej stronie na rozjeździe dróg stoi murowany krzyż ogrodzony płotkiem.

²⁸ Irena i Wojciech Baturowie, „Po ziemi augustowskiej”, wydawnictwo Hańcza, Suwałki 1997r., s. 119, 120.

Przydrożny krzyż (fot. Piotr Siczko)

25,9 km Jadąc dalej mijamy drewnianą kapliczkę (po prawej).

Przydrożna kapliczka
(fot. Piotr Siczko)

Wnętrze kapliczki
(fot. Piotr Siczko)

26,9 km Przed nami miejscowość Kunicha.

28,0 km Dojeżdżamy do Sztabina.

28,2 km Wjeżdżamy na drogę asfaltową.

28,3 km Po lewej cmentarz sztabiński, na którym w starej części cmentarza znajduje się dużo krzyży pochodzących z huty żelaza Karola Brzostowskiego.

Cmentarne krzyże wytapiane w hucie żelaza Karola Brzostowskiego
(fot. Piotr Siczko)

28,9 km Po lewej Ochotnicza Straż Pożarna (OSP) w Sztabinie.

Z prawej strony fragment budynku Ochotniczej Straży Pożarnej w Sztabinie
(fot. Piotr Siczko)

29,1 km Dojeżdżamy do krajowej drogi nr 19 (Białystok – Augustów) i skręcamy w stronę Augustowa (w lewo).

29,2 km Skręcamy w prawo na ulicę Polną i kierujemy się do kwatery agroturystycznej.

29,9 km Kończymy naszą wyprawę.

3.2. Szlak turystyczny samochodowy

Proponowany szlak samochodowy po gminie Sztabin ma długość 100,5 km. Trasa o dużych walorach historycznych, przyrodniczych jak i krajobrazowych ukáže nam piękno gminy sztabińskiej.

Szlak rowerowy (pieszy) oraz szlak samochodowy pokrywają się na odcinkach Sztabin – Krasnybór i Podcisówek – skrzyżowanie Budziski – Kopiec – Janówek.²⁹ Dobrze jest ze sobą zabrać suchy prowiant, napoje chłodzące i coś na komary, których jest dość dużo w rezerwacie „Kozi Rynek” ze względu na podmokłe, bagniste tereny.

²⁹ Powtarzające się fragmenty opisu szlaku.

- 0 km** Wyruszamy z kwatery „Agroturystyka nad Biebrzą” Jadwigi i Bogdana Siebiedzińskich przy ulicy Polnej 50 w Sztabinie w kierunku centrum Sztabina.
- 0,7 km** Dojeżdżamy do skrzyżowania ulicy Polnej z krajową 19 (Białystok – Augustów), jedziemy w lewo w stronę Białegostoku.
- 1,2 km** Po prawej stronie neogotycki kościół pw. Św. Jakuba Apostoła wybudowany przez Fundację Sztabińską w 1912r. (w murach kościoła możemy zauważyć pociski upamiętniające bombardowania wojenne tej świątyni). Wokół kościoła znajduje się żeliwne popiersie Joachima Litawora Chreptowicza, zegar słoneczny ufundowany przez hr. Karola Brzostowskiego i mogiła ks. tutejszej parafii Jakuba Rólkowskiego.

Zegar słoneczny
(fot. Piotr Siczko)

Popiersie J.L. Chreptowicza
(fot. Piotr Siczko)

Grób ks. J. Rólkowskiego
(fot. Piotr Siczko)

Na placu K. Brzostowskiego znajduje się Izba Regionalna Ziemi Sztabińskiej im. Romana Gębicza (założyciela tej Izby), w której znajdują się przedmioty z huty szkła i żelaza oraz broń, amunicja, mundury i nie tylko używane przez partyzantów walczących o niepodległość w naszej gminie. W pobliskim parku popiersie samego hrabiego K. Brzostowskiego i w środku parku pomnik z siedmioma nazwiskami osób, które zginęły w okolicach Sztabina w latach 1945-49. (Dokładna historia miejscowości Sztabin opisana została w rozdziale „Rys historyczny gminy i miejscowości Sztabin”).

Izba Regionalna w Sztabinie
(fot. Piotr Siczko)

Popiersie K. Brzostowskiego
(fot. Piotr Siczko)

Pomnik w parku
(fot. Piotr Siczko)

1,3 km Szlak nasz z krajowej 19 skręca w lewo na drogę do Lipska. Tuż po wjechaniu na tę drogę po prawej stronie znajduje się pomnik upamiętniający odbicie Sztabina z rąk niemieckich przez VIII Uderzeniowy Batalion Kadrowy UBK Armii Krajowej.

Pomnik upamiętniający zdobycie posterunku żandarmerii przez partyzantów VIII UBK AK
(fot. Piotr Siczko)

3,3 km Wjeżdżamy do wsi Krasnoborki.

4,4 km Po lewej prywatna żwirownia. Żwir został naniesiony na te tereny dzięki ostatniemu złodowaceni.

4,6 km Po lewej droga żwirowa, którą dojedziemy do koloni i wsi Kamień my jednak jedziemy drogą asfaltową.

5,6 km Wieś Wolne.

7,1 km Po prawej rozciąga się wieś Jasionowo, natomiast po lewej jej kolonie.

Wieś została spacyfikowana przez wojsko niemieckie 26 sierpnia 1943r. wówczas zostało rozstrzelanych 56 mieszkańców w tym 22 dzieci. Motywem tej krwawej zbrodni było podejrzenie o pomoc partyzantom. Cały dobytek mieszkańców został zrabowany, a zabudowa całkowicie zburzona. Na miejscu zbrodni znajduje się pomnik ku czci poległych ofiar.

9,3 km Wjeżdżamy do Krasnegoboru (szczegółowy opis miejscowości w rozdziale - „Krasnybór jako pierwsze siedlisko”).

Warto zwrócić uwagę na:

- gimnazjum i szkołę podstawową,
- dwa zabytkowe kościoły (biały uznany za zabytek klasy 0),
- grób Wiktorii Rymaszewskiej (współpracownicy hr. Karola Brzostowskiego),
- pomnik kryjący groby żołnierzy Powstania Styczniowego przywiezionych tu po zwycięskiej bitwie w Puszczy Augustowskiej w kwietniu 1863r.,
- pomnik z wyrytymi nazwiskami ofiar zbrodni NKWD i UB z obławy lipcowej 1945r. z terenu parafii Krasnybór,
- grób śp. ks. Jana Zaleskiego proboszcza Parafii Krasnybór.

Pomnik kryjący groby żołnierzy Powstania Styczniowego 1863r. (fot. Piotr Sieczko)

Grób ks. J. Zaleskiego (fot. Piotr Sieczko)

Pomnik ofiar zbrodni NKWD i UB z obławy lipcowej 1945r. (fot. Piotr Sieczko)

9,8 km W lewo odchodzi droga do Kryłatki. Nasz szlak natomiast prowadzi prosto drogą z pierwszeństwem.

10,4 km Przejeżdżamy mostek na rzece Lebedziance, która wpływa do rzeki Biebrzy.

10,5 km W lewo droga do wsi Komaszówka.

11,4 km Mijamy niestrzeżony przejazd kolejowy na linii Białystok – Suwałki.

11,5 km Skrzyżowanie dróg w prawo prowadzi dalsza część szlaku w kierunku Lipska, a w lewo po około kilometrze jazdy i powtórным przekroczeniu linii kolejowej dojedziemy do stacji PKP Jastrzębna.

11,6 km Przejeżdżamy kolejny mostek i tuż za nim po prawej stronie stoi kapliczka.

Kapliczka (fot. Piotr Sieczko)

11,7 km Rozjazd dróg w prawo do miejscowości Jastrzębna I, a w lewo do Jastrzębnej II, oraz Hruskiego gdzie się kierujemy.

12,1 km Skracamy w lewo na Hruskie.

13,3 km Kończy się droga asfaltowa, a zaczyna żwirowa.

15,8 km Przed nami miejscowość Hruskie.

17,3 km Przecinamy skrzyżowanie z drogą krajową Lipsk – Augustów i kierujemy się do miejscowości Wilkownia.

18,0 km Rozwidlenie dróg jedziemy w lewo.

18,2 km Po prawej stronie kwatery agroturystycznej Nadleśnictwa „Kozi Rynek”. U gospodarza, można kupić wyrabiane ręcznie przez kowala świeczniki, krzyże i różne pamiątki. Szlak nasz prowadzi do rezerwatu „Kozi Rynek” jedziemy lasem.

Wyroby kowalskie (fot. Piotr Sieczko)

20,1 km Skrzyżowanie dróg, jedziemy w lewo drogą pożarową nr 7.

22,4 km Rozjazd dróg jedziemy w lewo, ale już drogą pożarową nr 9.

23,1 km Kolejny rozjazd gdzie i tym razem jedziemy w lewo.

24,3 km Dalej prowadzi nas drogowskaz „Kozi Rynek” (w lewo), należy się kierować w kierunku wiaty.

„Kozi Rynek” – rezerwat florystyczny, założony w 1959 roku na obszarze 146,63 ha w nadleśnictwie Augustów i gminie Sztabin. Teren rezerwatu jest płaski i na dużej powierzchni zabagniony, zwłaszcza wzdłuż Jastrzębianki, przepływającej z północy na południe. Wzdłuż strumienia występują łągi jesionowo – olszowe, a w części południowej i wschodniej obszaru chronionego – olsy o kępiastej strukturze. Najwyżej położone są grądy i bory ze świerkiem, dębem, klonem, lipą, brzozą. Zwłaszcza brzozy osiągają tu imponujących rozmiarów. Z żyjących zwierząt możemy spotkać tu: łosia, jelenia, dziką, kunę, borsuka, zdarza się przechodzący wilk; z ptaków natomiast rzadki gdzie indziej bocian czarny. Wzniesiony w północnej części rezerwatu kamienny kurhan z krzyżem oznacza miejsce obozowiska i mogiły powstańców z oddziału „Wawra” Ramotowskiego, którzy 29 czerwca 1863 roku stoczyli bitwę z otaczającymi ich pierścieniem wojskami rosyjskimi. Część oddziału przebiła w Łomżyńskie, część się rozproszyła, pozostali padli na grądzie. Inna nazwa miejsca – Lalki Grąd – pochodzi od żandarma wieszającego (tak nazywał się wyznaczony przez władze powstańcze likwidator zdrajców i szpiegów), głównego organizatora powstania w okolicy, tutaj powieszono.

To miejsce pamięci narodowej zostało w latach osiemdziesiątych uporządkowane przez działaczy PTTK, a leśnicy wytyczyli i zrobili ścieżkę edukacyjną na którą zapraszam.³⁰

Wracamy na drogę pożarową nr 9, z której musieliśmy dojechać do rezerwatu „Kozi Rynek”.

25,0 km Przejeżdżamy przez mostek (punkt czerpania wody).

25,8 km Skrzyżowanie dróg my jedziemy w lewo.

26,1 km Po prawej stronie mijamy parking (zajazd).

26,9 km Dojeżdżamy do skrzyżowania z krajową drogą Lipsk – Augustów, którą przecinamy (droga pożarowa nr 6).

27,1 km Po lewej stronie ogrodzona szkółka leśna.

32,8 km Przejeżdżamy przez niestrzeżony przejazd kolejowy (jedziemy asfaltem).

33,3 km W prawo odchodzi piaszczysta droga do lasu, w którą skręcamy.

34,0 km Rozjazd dróg, my jedziemy prosto mijając po lewej żelazny przydrożny krzyż, a kilka metrów dalej drewnianą kapliczkę wiszącą na drzewie. Przed nami wieś Lebedzin.

Przydrożny żelazny krzyż
(fot. Piotr Siczko)

Drewniana kapliczka
(fot. Piotr Siczko)

34,3 km Wjeżdżamy do Lebedzina. Skrzyżowanie dróg w lewo do wsi Komaszówka, w prawo kolonie Lebedzin my jedziemy przed siebie.

³⁰ Irena i Wojciech Baturowie, „Po ziemi augustowskiej”, wydawnictwo Hańcza, Suwałki 1997r., s. 215.

- 34,6 km** Przejeżdżamy przez drewniany most na rzeczce Lebedziance.
- 34,7 km** Skrzyżowanie dróg kierujemy się prosto.
- 35,6 km** Rozjazd dróg my jedziemy w prawo i po kilkunastu metrach ukazują się nam zabudowania wsi Długie.
- 36,0 km** Wjeżdżamy do wsi Długie.
- 38,0 km** Skrzyżowanie dróg w lewo do wsi Kryłatka w prawo droga dojazdowa do pól uprawnych, my jedziemy prosto.
- 38,3 km** Zaraza za drogą w prawo przydrożny żelazny krzyż, kierujemy się cały czas prosto.

Przydrożny żelazny krzyż
(fot. Piotr Sieczko)

- 39,6 km** Skrzyżowanie dróg, które przecinamy.
- 39,8 km** Po lewej sklep przemysłowy.
- 40,0 km** Kolejne skrzyżowanie, jedziemy prosto. Ukazuje się przed nami wieś Cisów, przez którą przejeżdżamy.
- 40,6 km** Dojeżdżamy do skrzyżowania z krajową drogą nr 19 łączącą Białystok – Augustów, skręcamy w lewo jedziemy drogą asfaltową.
- 41,3 km** Po prawej na wzniesieniu między drzewami stoi dworek Karola Brzostowskiego. (O nim samym i jego działalności poświęciłem osobny rozdział pt.: „Rzeczpospolita Sztabińska” hr. Karola Brzostowskiego).

Dworek hr. Karola Brzostowskiego
(fot. Agencja reklamowa „Elkam” Białystok)

41,8 km Skrzyżowanie w lewo droga na Kryłatkę prosto Białystok natomiast nasz szlak prowadzi w prawo do wsi Huta. Droga, którą jedziemy kiedyś nazywali „drogą grabską”. Używali jej administratorzy do transportu surowców i odbioru wyrobów z huty szkła i żelaza. Równoległe do niej przebiegał od 1851 roku pierwszy w Europie kontynentalnej telegraf, łączący biuro fabryczne w domu hrabiego z jego zakładami w Hucie.

42,9 km W prawo droga dojazdowa do leśniczówki.

44,7 km Wjeżdżamy do Huty gdzie po lewej stronie na wzniesieniu stoi budynek starej szkoły.

Stara szkoła w Hucie
(fot. Piotr Siczko)

Pole na którym stała huta żelaza i szkła
(fot. Piotr Siczko)

Natomiast przed nami ukazuje się plac sprawiający wrażenie rynku. Wyznaczają go drogi z Motułki (dawniej Augustowa), Cisowa (Krasnegoboru), Fiedorowizny i Kopca.

„Od lat 20 do 90 XIX wieku mieściły się tutaj zakłady przemysłowe i domki robotników tzw. Rzeczpospolitej Sztabińskiej. Na wzgórzu z lewej strony (północnej), na wysokości dróżki prowadzącej do gospodarstwa przy

żelaznym krzyżu, mieściła się od 1825 roku huta żelaza z wielkim piecem i nagrzewnicą cylindryczną „wielkiego dmuchu” Girarda, poruszana maszyną parową (początkowo o mocy 6 KM, potem – 20). Resztki studni i glejownika dostrzegamy w dole, na pograniczu dwóch posesji. Kiedy są pola zaorane, widać ceglane zarysy fundamentów budowli.

Był to obszerny budynek, wykonany w ten sposób, że front miał parterowy. Górka uległa splantowaniu po pierwszej wojnie światowej, stąd niewiele już śladów przeszłości.

Przy hucie znajdowały się magazyny surowca i wyrobów gotowych, stolarnia i zakład produkujący maszyny rolnicze, m.in. świetnej jakości sieczkarnie, kieraty, wialnie, młockarnie, pługi a także niezwykle w tamtych czasach mechaniczne dojarki do krów, maszynki do obierania ziemniaków i do bicia masła, koparki elewatorowe do ziemniaków. Po śmierci założyciela huty odlewano tu ciekawe pod względem artystycznym żeliwne nagrobki i balkony. Z prawej strony na placu dziś zajęтым na uprawy, znajdował się postawiony własnoręcznie przez właściciela w 1819 roku pierwszy zakład przemysłowy osiedla – huta szkła produkująca opakowania dla działającej w niedalekim Cisowie gorzelni i browaru. Według prof. Juliana Bartysia, znawcy i badacza historii kultury materialnej, był to jeden z większych obiektów tego typu w kraju. Brzostowski wprowadził w nim własnego pomysłu piece szklarskie z żelaza, wyłożone warstwą ogniotrwałą.

Dziś jeśli pogrzebać w ziemi, można znaleźć liczne stłuczki szklane i szlakę. W 1854 roku fabryki Huty Sztabińskiej zatrudniały 66 osób, a ich produkcja przekraczała wartość 20 – 25 tysięcy rubli srebrem rocznie. Jeszcze do momentu przeprowadzonej w 1933 roku komasacji gruntów, plac otaczały regularnie domki wieśniaków, w większości potomków robotników sprowadzonych tu z Saksonii i Prus, o czym świadczą często spotykane wśród nich nazwiska niemieckie. Ludzie ci szybko spolszczyli się, potem zaś wykazali swą patriotyczną postawę podczas powstania styczniowego,

rewolucji 1905 roku, w walkach o niepodległość (POW) 1919 – 1920 roku, wreszcie w czasie ostatniej wojny.”³¹

Dalej jedziemy cały czas asfaltem okrążając rynek (tak, aby cały czas mieć go po stronie lewej).

45,4 km Kończy się droga asfaltowa, a zaczyna żwirowa wjeżdżamy do lasu.

46,8 km Dojeżdżamy do skrzyżowania w prawo droga do miejscowości Budziski, w lewo droga do wsi Janówek prowadząca przez las prosto do Kopca gdzie jedziemy.

47,2 km Mijamy po prawej przydrożny krzyż.

48,8 km Wjeżdżamy do miejscowości Kopiec.

54,2 km Dojeżdżamy do skrzyżowania z drogą Dębowo – Augustów szlak nasz prowadzi prosto do śluzy w Sosnowie.

54,2 km Przejeżdżamy przez most na rzece Netta.

54,9 km Dojeżdżamy do śluzy w Sosnowie jest to jedna z dwóch śluz znajdujących się w gminie Sztabin. Wracamy do skrzyżowania, które wcześniej przejeżdżaliśmy i skręcamy w prawo w stronę Dębowa.

Śluz na kanale Augustowskim w Sosnowie
(fot. Piotr Sieczko)

60,7 km W lewo droga prowadząca do leśniczówki.

61,3 km Wjeżdżamy do wsi Wrotki.

³¹ Irena i Wojciech Baturowie, „*Po ziemi augustowskiej*”, wydawnictwo Hańcza, Suwałki 1997r., s. 119, 120.

- 61,6 km** Odchodząca w prawo droga brukowana, w którą skręcamy.
- 62,3 km** Kończy się droga brukowana, a zaczyna żwirówka.
- 63,3 km** Po lewej stronie mijamy krzyż i kapliczkę na drzewie.
- 63,5 km** Wjeżdżamy na drogę wybrukowaną.
- 64,3 km** Przed nami wieś Jaziewo jadąc cały czas prosto po prawej stronie znajduje się kwatera agroturystyczna „U Marysi”.
- 64,5 km** Kończy się droga brukowana, wjeżdżamy na asfalt.
- 64,9 km** Skrzyżowanie dróg my skręcamy przed ładną kapliczką przydrożną w lewo.

Przydrożna kapliczka we wsi Jaziewo
(fot. Piotr Sieczko)

- 66,7 km** Dojeżdżamy do skrzyżowania z drogą Dębowo – Augustów, jedziemy w prawo.
- 67,4 km** Mijamy skrzyżowanie po lewej droga do Sztabina prosto do Dębowa. Przed nami rozpościera się ładny widok Biebrzańskiego Parku Narodowego.
- 70,7 km** Dojeżdżamy do rozwidlenia dróg w lewo gdzie jedziemy droga do Jagłowa, natomiast w prawo do Dębowa.
- 71,9 km** Przejeżdżamy most na rzece Biebrzy gdzie kończy się asfalt i zaczyna droga żwirowa.
Jagłowo zaliczane jest do jednych z najstarszych wsi w północnej części Kotliny Biebrzańskiej, po raz pierwszy wzmiankowana w 1596 roku.
Obejmuje bagniste grądy wśród bogatych, torfiastych łąk nadbiebrzańskich. Jest to miejscowość niezwykle interesująca pod względem etnograficznym. Przebiega przez nią granica pomiędzy ruskim, a mazurskim obszarem językowym.

Była ulubionym miejscem badań etnograficznych w latach 60 i 70. Zachowane są tu liczne przykłady ludowego budownictwa drewnianego.³²

73,5 km Wracamy do wcześniejszego skrzyżowania i kierujemy się do Dębowa gdzie prowadzą nas znaki informacyjne.

74,8 km Przejeżdżamy przez nieduży mostek, a 0,2 km dalej kolejny.

75,3 km Miejscowość Dębowo po lewej stronie rzeka Biebrza i w dole prywatne pole namiotowe, natomiast po prawej kolejna śluza na kanale Augustowskim i druga w gminie Sztabin (ostatnia budowla tego typu na kanale przed połączeniem z rzeką Biebrzą, niedawno odrestaurowana).

Śluza w Dębowie
(fot. Piotr Siczko)

75,3 km Skrzyżowanie w prawo droga do wsi Polkowo w lewo do Jasionowa gdzie jedziemy.

77,4 km Wjeżdżamy do wsi Jasionowo, zaczyna się droga żwirowa, kierujemy się po znakach informacyjnych do wsi Kopytkowo w prawo „Dworek na końcu Świata”.

79,8 km Wieś Kopytkowo w której znajdują się dwie kwatery agroturystyczne jedna to kwatera Państwa Polkowskich natomiast druga Państwa Raczkowskich „Dworek na końcu Świata”. Kopytkowo jest dobrym miejscem do rozpoczęcia szlaków na „Czerwone Bagno” w Biebrzańskim Parku Narodowym.

³² Irena i Wojciech Baturowie, „*Po ziemi augustowskiej*”, wydawnictwo Hańcza, Suwałki 1997r., s. 213.

Wieś Kopytkowo jak i wcześniejsza Jasionowo zostały okrutnie potraktowane przez ostatnią wojnę. Dokładniej wydarzenia te opisałem w rozdziale pt.: „Rys historyczny gminy i miejscowości Sztabin”.

We wsi stoi pomnik upamiętniający pacyfikację obu miejscowości.

Wracamy do skrzyżowania, które mijaliśmy na 67,4 km odcinku szlaku.

Pomnik upamiętniający pacyfikację wsi Kopytkowo i Jasionowo
(fot. Piotr Sieczko)

89,3 km Skrzyżowanie w prawo droga do Sztabina gdzie jedziemy.

89,5 km Wieś Mogilnice.

90,4 km Po prawej sklep spożywczy.

90,9 km Mijamy kapliczkę z krzyżem po lewej stronie.

Kapliczka przydrożna z krzyżem
(fot. Piotr Sieczko)

92,8 km W prawo droga do wsi Lipowo, natomiast po lewej krzyż z kapliczką.

93,1 km Wjeżdżamy do miejscowości Jaminy.

94,2 km Po prawej kościół z cmentarzem w Jaminach. Niniejszej miejscowości poświęciłem osobny rozdział w tej pracy pt.: „Puszcza Jamińska i jej osadnictwo”.

94,4 km Rozwidlenie dróg my jedziemy asfaltem (w lewo), natomiast w prawo droga dojazdowa do wsi Czarniewo. Na rozdrożu tych dróg kapliczka z krzyżem.

Przydrożna kapliczka z krzyżem
(fot. Piotr Sieczko)

95,2 km Po prawej lasek w którym rozstrzelano mieszkańców pobliskich miejscowości podczas wojny upamiętnione grobem. Miejsce tej egzekucji znajduje się 0,1 km od drogi.

Miejsce egzekucji 24 mieszkańców pobliskich wsi.
(fot. Piotr Sieczko)

95,7 km Droga w prawo do wsi Czarniewo.

96,0 km W prawo dojazdowa droga do Czarnego Lasu i stojąca przydrożna kapliczka. Wzmianki o tartaku („pile”) w Czarnym Lesie pochodzą z 1566 roku, sama

osada wzmiankowana była 1518 roku. Chreptowiczowie, właściciele tych dóbr, początkowo zapewne tylko eksploatowali puszcę, dopiero pod koniec XVI wieku zasiedlili ją. W 1703 roku wieś przejął wspomniany wcześniej miecznik Krzysztof Sienicki.³³

97,7 km Po lewej kolonie wsi Kunicha.

98,8 km Wjeżdżamy na górkę z której rozpościera się ładny widok na Sztabin.

99,2 km Wjeżdżamy do Sztabina.

99,7 km Dojeżdżamy do skrzyżowania z krajową drogą nr 19 Białystok Augustów i kierujemy się w stronę Augustowa (w lewo).

99,8 km Skręcamy w prawo na ulicę Polną i kierujemy się do kwatery agroturystycznej z której zaczynaliśmy swą wycieczkę.

100,5 km Koniec naszej mam nadzieję udanej wyprawy.

³³ Katarzyna i Tomasz Krzywiccy, „Suwalszczyzna Zaniemenie” Agencja TD Białystok 1999r., s. 223.

4. ZAGOSPODAROWANIE TURYSTYCZNE GMINY SZTABIN

4.1. Baza noclegowa

Bazę noclegową gminy Sztabin tworzą kwatery prywatne, pola namiotowe, przyzagrodowe pola namiotowe i campingi, które rozmieszczone są głównie w otulinie Biebrzańskiego Parku Narodowego, a niektóre poza jej granicami. Biwakowanie dozwolone jest jedynie w miejscach do tego celu wyznaczonych. Kwatery agroturystyczne gminy Sztabin znajdują się w następujących miejscowościach:

(fot. Piotr Siczko)

„Agroturystyka nad Biebrzą”

Jadwiga i Bogdan Siebiedzińscy

16-310 Sztabin, ul. Polna 50

tel./fax (0-87) 6412179

tel. kom. 0603225100

www.agroturbiebrza.fr.pl

www.tratwy.pl

(fot. Piotr Sieczko)

„Dworek na Końcu Świata”
Krystyna i Adam Raczkowscy
16-310 Sztabin, Kopytkowo

(fot. Piotr Sieczko)

Grażyna i Wiesław Polkowscy
16-310 Sztabin, Kopytkowo 5

(fot. Piotr Sieczko)

Władysław Chodorowski
16-310 Sztabin, Czarniewo 10

(fot. Piotr Sieczko)

„Domek na wsi”
Kamilla Kwiatkowska
16-310 Sztabin, Czarniewo 12

(fot. Piotr Sieczko)

Czesław Paul
16-310 Sztabin, Krasnoborki 46

(fot. Piotr Sieczko)

„U Marysi”

Marianna i Aleksander Godlewscy

16-310 Sztabin, Jaziewo 42

(fot. Piotr Sieczko)

Elwira Wasilewska

16-308 Krasnybór, Wilkownia 2

4.2. Baza gastronomiczna

„Agroturystyka nad Biebrzą”

Jadwiga i Bogdan Siebiedzińscy

16-310 Sztabin, ul. Polna 50

tel./fax (0-87) 6412179

Całodobowa stacja paliw – „Pronar”

16-310 Sztabin, ul. Augustowska 95

tel. (0-87) 6412153

„Viktoria – Center” s.c Marlena i Jerzy Skarzyńscy

16-310 Sztabin, ul. Augustowska 55

tel. (0-87) 6412014

„Meksyk” Adam Gramacki

16-310 Sztabin, ul. Augustowska 41

tel. (0-87) 6412346

Bar - Tomaszewski Jerzy
16-310 Sztabin, Jaminy 1
tel. (0-87) 6413082

Bar gastronomiczny – Józef Hrechorowicz
16-310 Sztabin, Jasionowo 2
tel. (0-87) 6414367

4.3. Informacja turystyczna

Punkt Informacji Turystycznej
16-310 Sztabin, ul. Polna 50
tel./fax (0-87) 6412179

Urząd Gminy Sztabin
16-310 Sztabin, ul. Augustowska 53
tel./fax (0-87) 6412036

Posterunek Policji w Sztabinie
16-310 Sztabin, ul. Rybacka 2
tel. (0-87) 6412097
tel. kom. 0694495624

Niepubliczne Zakłady Opieki Zdrowotnej (NZOZ) s.c
16-310 Sztabin, ul. Augustowska 45
tel. (0-87) 6412013
fax (0-87) 6412353
16-308 Krasnybór
tel. (0-87) 6414011

Apteka

16-310 Sztabin, ul. Augustowska 43

tel./fax (0-87) 6412353

Lecznice dla zwierząt

16-310 Sztabin, ul. Polna 5/3

tel. (0-87) 6412194

tel. kom. 0606761207

16-310 Sztabin, ul. Sportowa 2/2

tel. (0-87) 6412203

tel. kom. 0602361379

16-310 Sztabin, ul. Młodości 46

tel. (0-87) 6412145

tel. kom. 0606605007

16-310 Sztabin, Wrotki

tel. (0-87) 6413221

tel. kom. 0604201906

Urząd Pocztowy

16-310 Sztabin, ul. Augustowska 60

tel. (0-87) 6412048

Warsztaty napraw samochodów

16-310 Sztabin, ul. Polna 20

tel. (0-87) 6412135

16-310 Sztabin, ul. Polna 9

tel. (0-87) 6412190

Warsztat wulkanizacyjny

16-310 Sztabin, Kamień (przy drodze krajowej nr 8)

tel. (0-87) 6412256

Serwis wulkanizacyjny

16-310 Sztabin, ul. Augustowska 39

tel. (0-87) 6412118

Całodobowa stacja paliw – „Pronar”

16-310 Sztabin, ul. Augustowska 95

tel. (0-87) 6412153

Myjnia Samochodowa

16-310 Sztabin, ul. Polna 1

tel. (0-87) 6412024

4.4. Dostępność komunikacyjna

Przez Sztabin przebiega droga krajowa nr 19 łącząca Białystok – Korycin – Suchowolę – Sztabin – Augustów – Suwałki, co ma wpływ na dobre połączenie z gminą. Natomiast stacja kolejowa na terenie gminy Sztabin znajduje się w miejscowości Jastrzębna i położona jest 12 km od Sztabina.

Zakończenie

Celem, jaki postawiłem sobie przy pisaniu tej pracy było opracowanie przewodnika o tematyce historycznej gminy Sztabin i okolic. Starłem się ująć wszystkie niezbędne informacje, które w mniejszym lub większym stopniu mogłyby się przydać osobom korzystającym z tego opracowania.

W pracy starałem się ukazać wszystkim turystom jak i gościom odwiedzających naszą gminę, historię tych ziem począwszy od czasów najdawniejszych. Opisałem dwa proponowane przeze mnie szlaki turystyczne, które oprowadzą nas po najciekawszych historycznych miejscach w gminie i zachęcą do jej czynnego zwiedzania.

W rozdziale „Zagospodarowanie turystyczne gminy Sztabin” zawarłem informacje dotyczące: bazy noclegowej, gastronomicznej, dostępności komunikacyjnej oraz adresy ważniejszych instytucji i punktów usługowych w gminie, które mogą przydać się turystom.

Ze względu na bliskość Biebrzańskiego Parku Narodowego, którego walory przyrodnicze przyciągają z roku na rok coraz to większe rzesze turystów, wybiegając może trochę w przyszłość, myślę o połączeniu mojej pracy i pracy Ewy Sienkiewicz pt.: „Opracowanie przewodnika turystycznego o tematyce przyrodniczej gminy Sztabin i okolic” i opublikowaniu ich jako jednej całości, by turyści mogli nie tylko poznać historię, ale też i bardzo bogatą przyrodę naszej gminy.

Praca ta ma za zadanie ułatwić turystom pobyt w gminie Sztabin i zaspokoić ich najważniejsze potrzeby. Na podstawie zgromadzonych informacji, danych i materiałów myślę, że cel mój został w pełni osiągnięty.

Bibliografia

1. Bartyś Julian, *Czerwony Hrabia Karol Brzostowski*, „Iskry” Warszawa 1978r.
2. Baturowie Irena i Wojciech, *Po ziemi augustowskiej*, Wydawnictwo Hańcza, Suwałki 1997r.
3. Darmochwał Tomasz, *Północne Podlasie, Wschodnie Mazowsze*, Przewodnik, Agencja TD Białystok 2000r.
4. Krzywicy Katarzyna i Tomasz, *Suwalszczyzna Zaniemenie*, Agencja TD Białystok 1999r.
5. Maciejewski S., *W krainie Biebrzy*, Wydawnictwo Hańcza, Suwałki 1996r.
6. Przychodzeń Zygmunt Józef, *Problemy rozwoju turystyki wiejskiej na Wileńszczyźnie, Mazowszu i Podlasiu*, wydawnictwo SGGW 2003r.
7. Ryżewski Grzegorz „Sztabin”, Zakład poligraficzny Offset Print Białystok – Sztabin 2002r.
8. Samojlik M., *Szlakiem urokliwości biebrzańskiej*, Agencja Turystyczno-Wydawnicza „Biebrza”, Dąbrowa Białostocka 1996r.
9. Sieńko A., Grygoruk A., *Biebrzański Park Narodowy*, Wydawca Biebrzański Park Narodowy 2003r.
10. Wiatr A. Wróblewski W., *Biebrzański Park Narodowy*, Multico Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2000r.

Inne źródła:

11. Folder gminy Sztabin.
12. www.sztabin.gov.ug.pl
13. www.gminy.pl
14. „*Miejsca pamięci, walk i męczeństwa na terenie gminy Sztabin (cmentarze wojenne, groby, pomniki)*”, Urząd gminy Sztabin, Gminny Zespół Ochrony Pamięci, Walk i Męczeństwa, Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Sztabińskiej im. Karola Brzostowskiego, Sztabin 2002r.
15. Praca zbiorowa, „*Raport o stanie miast i gmin Dorzecza Biebrzy gmina Sztabin*”, Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska 2002r.

16. Krzysztof Frąckiel, *Biuletyn Informacyjny ZPP* nr (26) 3/2003